

המבוא - כוחו של סיפור לילדים צעירים

ילדים בכיתות א'-ב' (גיל 6-8) נמצאים בשלב התפתחותי שבו יכולת הריכוז, ההבנה הרגשית והמוסרית שלהם מתעצבות במהירות. **סיפור חינוכי-רגשי** הוא כלי רב-עוצמה בגיל זה: הוא יכול לרתק אותם, לעורר את דמיונם, ולנטוע בהם ערכים ומוסר השכל באופן שחוות זיכרון לאורך זמן ¹ ². סיפורים הם לא "רק בידור"; מחקרים מצאו שהאזנה לסיפור **מפעילה אזורים רבים במוח** (שפה, רגש, זיכרון) יותר מקריאת ספר עם תמונות בלבד ³ ⁴ - מה שמוביל להפעלה ממושכת יותר של מוח הילד ולמעורבות עמוקה. למשל, במחקר נויורפדוגי ביפן (2020) נמדד שאצל ילדים שהקשיבו לסיפור (ללא ספר תמונות) נשמרה הפעלה מוחית ערה גם כשהסיפור כבר היה מוכר להם, בניגוד לירידה שנצפתה בקריאת סיפור מוכר מתוך ספר ⁵ ⁴. במילים אחרות: **סיפור "חי" ועדכני שומר על ריתוק וקשב לאורך זמן** יותר מקריאה פסיבית.

מעבר לממצאים מדעיים, מסורות עתיקות ידעו כבר מזמן ש"סיפור הוא הנשמה של החכמה העוברת מדור לדור" (באנגלית: *"a story is the breath of wisdom passed from one generation to the next"* - ציטוט ממאמר הודי בן-זמננו ⁶). בכל התרבויות משתמשים בסיפורים כדי ללמד ילדים צעירים ערכים - מהאפוס ההודי רמאיאנה הממחיש את ערך הדהרמה (צדק ונאמנות), דרך **משלי אזופוס** היווניים, **אלף לילה ולילה** בעולם המוסלמי, אגדות עם סיניות, ועד **סיפורי חז"ל** ומשלי חסידים במורשת היהודית ⁷ ⁸. למה דווקא סיפור? כי הילדים **לא רק "שומעים" סיפורים - הם מרגישים אותם**: הם נכנסים לנעלי הגיבורים, מתרגשים איתם ולומדים דרכם על אומץ, טוב-לב ויושר ⁹. סיפורים מאפשרים לילד לחוות מוסר השכל במקום "שיגידו לו" אותו בשיעור מופשט. כפי שנראה להלן, מחנכים ופסיכולוגים מכל העולם תמימי דעים שהסיפור הוא אמצעי ראשון במעלה **להקנות ערכים, ידע ורגש** לילדים צעירים ¹ ² - בתנאי שהוא נבנה ומסופר נכון.

להלן דוח המחקר המובנה לפי השאלות המרכזיות, ולאחריו סינתזה של עקרונות יסוד **ונוסחת-על** בינלאומית לבניית סיפור מרתק עם מוסר השכל לגילאי 6-8. כל טענה מגובה במקורות אקדמיים, מקצועיים ותרבותיים ממגוון שפות, תוך תרגום עיקרי הדברים לעברית. כמו כן, שזורים בדוח דוגמאות מוחשיות מסיפורים וממחקרים - מהעולם החרדי-דתי ועד העולם האקדמי - כדי להמחיש כיצד הופכים סיפור לחוויה ערכית עמוקה עבור תלמידי כיתה א'-ב'.

1. מה מרתק ילדים צעירים בסיפור לאורך זמן?

טווח הקשב בגילאי 6-8 עדיין מוגבל יחסית (כ-15-20 דקות לסיפור מורכב, לפי הנחיות חינוכיות ברוסיה ¹⁰ ¹¹), אך כשהסיפור אפקטיבי - הילדים ישקיעו בו קשב מלא ואף יבקשו עוד. גורמי המפתח לריתוק הם: (א) **עניין ועלילה** - סיפור צריך להיות מותח, עם התפתחות ברורה; (ב) **מעורבות פעילה** - כשהילד מרגיש חלק מהסיפור, הוא נשאר מרותק; (ג) **חיבור רגשי** - הזדהות עם דמות אהובה או סקרנות לגבי פתרון בעיה גורמים לילד "להיצמד" לסיפור עד הסוף.

מחקרים התפתחותיים מראים ש**מעורבות אקטיבית** של הילד היא קריטית לקשב: ילד שמגיב ומשתתף במהלך הסיפור זוכר אותו טוב יותר וערני לאורך זמן ¹² ¹³. לכן מומלץ לשלב שאלות, חזרות ומשחק במהלך הסיפור - נרחיב על כך בפרק 2. בנוסף, **התאמת הסיפור לעולמו של הילד** שומרת על ריתוק: ילדים מוקסמים מסיפורים על דברים המוכרים להם (משפחה, בית-ספר, חברים) ובה בעת גם אוהבים עולם דמיוני. איזון בין מוכר לפנטסטי יוצר עניין מתמשך ¹⁴ ¹⁵. למשל, מדריך רוסי להורים מציע: "השתמשו בפרטים שמעוררים רגש וספרו על אירועים מוכרים - כמו היום הראשון בגן או איך למצוא חברים חדשים" (בתרגום מרוסית) ¹⁴ ¹⁵, כדי שהילד ירגיש חיבור ישיר לסיפור. דוגמה: מורה יכולה לפתוח בסיפור על ילד בכיתה ב' שמגיע חדש לבית ספר (אירוע מציאותי מוכר) ואז לשלב בהמשך אלמנטים קסומים - כך הכיתה קשובה כי העלילה נוגעת לעולמם אך גם מסקרנת ובלתי צפויה.

חשוב גם **האורך והמבנה**: סיפור קצר מדי עלול לא למצות את סקרנות הילדים, וארוך מדי - להתיש. כלל אצבע שהוזכר: 10-15 דקות לילדי גן ו-15-20 דקות לראשית היסודי ¹⁰ ¹¹. עם זאת, אם הילדים פעילים במהלכו, הם יכולים להחזיק אף יותר. בישראל, ד"ר רותם שפירא (אונ' ת"א) מציגת שסיפור קבוע לפני השינה הופך לזמן איכות שהילד מצפה לו בקוצר רוח ¹⁶ ¹⁷ - כלומר, **ההנאה והציפייה** מוסיפות למוטיבציה של הילד להישאר מרוכז. אכן, **הנאה** היא מילת

מפתח: כשילד נהנה מהסיפור, הוא רוצה שהוא יימשך עוד ועוד. מחנכת ישראלית כותבת שלהורים חשוב לזכור שהקראת סיפור צריכה להיות חוויה מהנה כדי "שהילד יצפה לפעם הבאה שבה תקריאו לו סיפור" ^{17 18}.

בנוסף, **ממד החזרה והריטואליות** תורם לריתוק לאורך זמן. ילדים אוהבים לשמוע שוב ושוב סיפור מוכר – החזרה יוצרת אצלם ביטחון וציפייה נעימה ^{19 20}. בחזרתיות יש גם אלמנט "קצבי" ממכר: הצלילים והקצב המוכר של סיפור חוזר נעשים אהובים, והילד אפילו מצטרף ומשלים משפטים. למשל, מומלץ לחזור על משפטי מפתח בסיפור (כמו הפזמון החוזר באגדה), כי **המקצב החוזר** "מאפשר לילד לזכור את עלילת הספר... ולהיות פעיל יותר תוך כדי ההקראה" ^{19 20}. בתרבות הערבית, נהוג לשלב פזמון בסיפור עם כדי להשאיר את הילדים דרוכים – כמו למשל בשיר החוזר בסיפור "עלי באבא": הילדים מאזינים בציפייה שיגיע המשפט "Ésoמי, היפתח!" וחוזרים עליו בהתלהבות. חזרתיות כזו גם מגבירה את הקשב, כי הילד יודע לצפות לרגעים המועדפים עליו בסיפור ¹⁹.

לבסוף, סביבת הסיפור חשובה לריתוק. גישות פדגוגיות ממליצות ליצור **טקס וסטינג** מיוחד לסיפור: בגרמניה, בפרויקט **"Mit Erzählen Schule machen"** (למא"מינכן) ממליצים לקבוע פינת סיפור ייעודית בכיתה, לשבת בגובה העיניים של הילדים, ולהרחיק הסחות (אין אכילה/שכיבה בזמן סיפור) ^{21 22}. מומלץ לפתוח בריטואל קבוע – למשל שיר קצר או חרוז שמכריזים על תחילת "שעת הסיפור" ^{23 24} – כדי לסמן לילדים שזהו רגע מיוחד שמתחיל, ולעורר בהם ציפייה. כאשר הסיפור מוטמע בשגרה באופן חיובי (למשל, "פעמיים בשבוע, 30 דקות, כולם מתכנסים בפינת הסיפור" ²⁵), הילדים מתרגלים להקשיב ומפתחים טווח קשב גדל והולך ^{26 27}.

סיכום הביניים: ילד צעיר יישאר מרותק לסיפור ככל שהסיפור **מותאם** לעולמו ולסף הריכוז שלו, מסופר **באופן חי** שמעודד השתתפות, ויוצר **חיבור רגשי** וסקרנות. שילוב של אלמנטים קצביים-טקסיים (חרוז חוזר, שיר פתיחה) וסביבה מתאימה ללא הסחות – יעצימו עוד יותר את הריתוק. הפרקים הבאים יעמיקו באופן שבו מרכיבי השפה, הרגש והקצב בסיפור יוצרים את הריתוק הזה, וכיצד נוכל למנף אותם כדי להעביר מסר ערכי עמוק.

2. אילו אלמנטים רגשיים, לשוניים וקצביים הופכים סיפור למרתק בגיל 6-8?

א. אלמנטים רגשיים – הזדהות, אמפתיה ומתח: בגילאי ראשית היסודי, הילדים מונעים מאוד על ידי רגשות. כדי שסיפור "יתפוס" אותם, הוא צריך **לעורר רגש** – צחוק, פחד קל, הזדהות עם דמות, או סקרנות עזה. דרך מרכזית לעשות זאת היא ליצור **דמויות שילדים יכולים להזדהות איתן רגשית**. מקור איטלקי מדגיש: "בחרו דמויות שהילדים יכולים להיקשר אליהן רגשית", ותנו להן אתגרים להתגבר עליהם" (בתרגום מאיטלקית) ^{28 29}. ילדה בת 7, למשל, תיקשר לגיבורת סיפור שהיא נסיכה טובת-לב שמתגברת על פחדיה, אם הילדה חולקת רגשות דומים; ילד בן 6 יתחבר לגיבור שובב עם כוחות-על שנתקל בהרפתקה. מחקר אינדונזי מצא ש **ילדים מתחת לגיל 7 נמשכים במיוחד לדמויות של בעלי-חיים מדברים** – פבלות (משלי חיות) מתאימות במיוחד, "במיוחד כשהדמויות מבצעות מעשים אנושיים כמו תאו (ג'מוס) שאוהב לעזור, או צב שקיים מרוץ" ^{30 31}. הדמויות הללו חביבות וקל לזכור אותן, והן **מגשרות** בין עולם הדמיון והמציאות של הילד. גם בגיל 7-8, ממליצים להתאגד בדמויות המדגישות ערך חברות – כי בגיל זה הילדים מתחילים לפתח חברות עמוקה, וסיפור על חברות ואמון מושך אותם להזדהות ^{32 33}.

ברגע שהילד מזדהה עם גיבור, הוא חש את מה שהגיבור חש – פחד, שמחה, עלבון או ניצחון – ורגשות אלה מחזיקים אותו במתח לקראת הבאות. ספרות המחקר מציינת ש**מנגנון המראה (mirror)** במוח פועל אצל ילדים בשעת סיפור: הם רואים את ההתרחסות דרך עיני הדמות ומגיבים רגשית. כך, אם הגיבור בסיפור נתקל בקונפליקט (למשל, מאבד את דרכו ביער), הילד ירגיש חרדה מתונה וירצה לדעת שהכול יסתדר ³⁴. **הקונפליקט** הוא מרכיב רגשי-דרמטי חיוני: "כל סיפור צריך קונפליקט שמושך את תשומת הלב... מפלצת מאיימת, תעלומה שדורשת פתרון או אתגר אישי – הקונפליקט חייב להיות מספיק מלהיב כדי לעורר סקרנות אצל המאזינים הצעירים" ^{35 36}. למשל, בסיפור חסידי ידוע מספרים על ילד קטן שנאבד ביער בשבת ואינו מדליק אש כי הוא שומר שבת – הילדים המאזינים חשים את הפחד והאמונה של הילד ומרותקים: האם יינצל? (סוף טוב: הצדיק הבעל-שם-טוב מוצא אותו באורח נס, מה שמעורר הקלה ושמחה – רגשות חזקים שסחפו את הילדים לאורך כל העלילה).

ב. אלמנטים לשוניים וביצועיים – שפת הסיפור והאופן בו הוא מסופר: לשפה יש כוח מוסיקלי וקצבי משלה. **שימוש בגווי קול, בטון ובשפת גוף** הופך סיפור לחוויה תיאטרלית שסוחפת את הילדים. מדריכי storytellers מדגישים: "אם המספר יספר בקול חדגוני, הילד יאבד עניין... בסיפור חייבים להיות שינויים באינטונציה, בהבעות ובשפת הגוף. האינטונציה צריכה להיות מודגשת; ההבעות חייבות להתאים לסיפור" ^{37 38}. במילים אחרות, **יש "לשחק" את**

הסיפור : לדבר בקול גבוה ודק כשמדברים מפי דמות של סבתא, או קול עמוק ואיטי עבור דוב; לעבור ללחישה דרמטית ברגע מסתורי, ואז להגביה שוב את הקול בהתרגשות בשיא המתח. כך הילדים על קצות האצבעות: מה יקרה עכשיו? הצגת רגשות דרך הקול מלמדת אותם גם לזהות רגשות: "יש להביע גם כעס, כאב, שמחה והפתעה, זה מועיל לילדים להכיר ולחוש את דפוסי הרגש" ^{39 40} . מקור צרפתי מחדד נקודה דומה: גיוון טון הדיבור לפי הדמויות והרגשות חיוני לעורר עניין ולהגביר הבנה אצל ילדים צעירים (במקור: "*le ton de la voix doit varier selon les émotions et les personnages pour susciter l'intérêt*" ^{41 42}).

יחד עם הקול, **הבעות פנים ותנועות ידיים** הן "אפקטים מיוחדים" של המספר. ילד בן 6 אולי לא יבין מילה גבוהה, אבל יבין חיוך, גבה מורמת או מחוות יד דרמטיות. לכן, אומנות הסיפור גורסת: "לספר סיפור זה כמו לצייר תמונה במילים" – וכדי לצייר, המספר משתמש בכל הגוף שלו ^{43 44} . דוגמאות: להתקרב בשקט לקהל ולעשות קול מתגנב כשרוצים להמחיש גנב; לזנק בפתאומיות (אפילו באופן מדומה) כשהזאב קופץ על כיפה אדומה, וכד'. מדריכים מספרד מזהירים, עם זאת, מעודף גימיקים: "לא כדאי לדבר בטון אחד כל הסיפור – ילדים ישתעממו – אבל גם לא להגזים יותר מדי בשינויי הקול, כדי שלא ייראה מלאכותי ומאולץ" ^{45 46} . האיזון חשוב: לשמור על אותנטיות. ילדים מזהים משחק אמיתי לעומת "הצגת יתר" ⁴⁵ . כלל אצבע: לבחור 2-3 דמויות לעשות להן קול שונה בדיבור, ולא כל משפט.

ג. אלמנטים קצביים ומבניים – חריזה, חזרות והפתעות: כפי שהוזכר בפרק 1, ילדים מגיבים מאוד לקצב וחריזה. שילוב **משפטים חוזרים** או חרוזים בתוך הפרוזה יכול להפוך את הסיפור למעין שיר שהילדים לומדים לצפות לו. למשל, בסיפור "הזאב ושלושת החזרזירים" יש את החרוז החוזר "אני אפוח ואפוח ואפוצץ את הבית!" – רבים מאיתנו זוכרים את המשפט הזה עשרות שנים, כי כילדים חיכינו לחזרה הקצבית הזו. חזרות מקצביות מעודדות את הילדים להשתתף: הם יצטרפו בקריאות חזרות ברגע שהקטע המוכר מגיע.

קצב נוגע גם **להפסקות** וספירה דרמטית. מספר טוב יודע **מתי לעצור לשנייה של שקט** – הפסקה כזו בונה מתח. בטכניקות הסיפור המקצועיות (כגון בבתי-ספר לתיאטרון בבובות בברזיל) מלמדים שהפוגה מתוכננת מושכת את הקשב של הילדים מחדש ^{47 48} . למשל: "ואז פתח גיבורנו את הדלת וראה..."

שתיקה שלשנייה

"... – הילדים נושמים דרמטית ומחכים: מה הוא ראה? בדרום אמריקה יש מסורת של **סיפור בהמשכים** – לעצור בנקודה מותחת ולהמשיך מחר. מומחים מציעים "לסיים כל מפגש קריאה בנקודה מותחת שמשאירה תחושת סקרנות" (כך במקור, פורטוגזית) ^{49 50} כדי לשמר התלהבות עתידית. דרך זו, הילדים ירצו לחזור לשיעור הבא "בשביל לדעת מה קרה בסוף", וכך הגברנו את המחויבות שלהם לסיפור ולערך שהוא נושא.

עוד טכניקה קצבית היא שילוב **שיר או תנועה** בסיפור. ביפן פותח במאה ה-20 סגנון "קאמי-שיבאי" (紙芝居) – תיאטרון תמונות נייד בליווי סיפור. המספר היפני היה מרכיב אופניו בגן הציבורי, ומתופף בתוף קטן להכריז על תחילת הסיפור, ואז מציג כרטיסי ציור מתחלפים. התוף, הקלפים המוחלפים בקצב, וקול המספר – יצרו שילוב מולטי-ריתמי מרתק. מחקרים עכשוויים אף מצאו ששיטה זו **משפרת התנהגויות וערכים אצל ילדים** (למשל הרגלי היגיינה ואחריות) לעומת הוראה רגילה ^{51 52} , כנראה כי הפורמט הקצבי-חזותי מחזיק את הילד דרוך ולומד. מסקנה: ריתמוס – בין אם דרך מוזיקה, שיר, תוף, או פשוט זרימה מילולית קצובה – הוא מפתח לקליטת מסרים בגיל זה.

ד. שפה עשירה אך מובנת: יש לאתגר את הילדים בלמידת מילים חדשות דרך הסיפור, אך במידה. הסיפור צריך להיות בלשון יחסית פשוטה שמתאימה לגיל, אך לא פשטנית מדי. מומלץ לשלב מילה חדשה פה ושם ולהסבירה תוך כדי באופן מוחשי ^{53 54} . למשל, "האריה הרשע שאג בזעם (זעם זה כעס גדול מאוד)". כך הילד לומד אוצר מילים בהקשר חי. ד"ר שפירא מציעה "להדגים ולהמחיש באמצעות הקול, תנועות הגוף והאיורים... ולחזור ולשאול את הילד לגבי אותן מילים כדי שיתרגל ויזכור אותן" ^{55 56} . שפה עשירה תורמת גם היא לריתוק – ילדים אוהבים חרוזים, מילים מצחיקות וצלילים (onomatopoeia). אפשר לשלב מילים שמתארות צליל ("טחחחח! נפלה הקערה") – הם יצחקו ויזכרו. גם **דיאלוגים** חיים בשפת דמויות אמינה (ילד מדבר "בשפת ילדים", סבתא בקצת ארכאיות) תורמים לאותנטיות ולעניין.

לסיכום פרק זה: הסיפור הופך מרתק בזכות **אריגת רגש, שפה וקצב יחד**. דמות מעוררת הזדהות + קונפליקט שמספק מתח רגשי; קול ושפת-גוף דרמטיים שמפיחים חיים במילים; וחזרות וקצב שעוטפים את הסיפור במסגרת מלהיבה. שילוב שלוש הממדים הללו יוצר "קסם" שהופך קבוצת בני 6 ישובים על השטיח לקהל מהופנט שמשתתף, מגיב ולומד – לעיתים מבלי לשים לב בכלל שהם "בשיעור".

3. כיצד מגלים את המוסר השכל מתוך סיפור? טכניקות להבלטת הערך המרכזי

אחת המטרות העיקריות בסיפור חינוכי-ערכי היא להעביר **מסר או ערך** – מוסר השכל – בדרך שאינה הטפה ישירה. השאלה היא איך להבטיח שהילדים יבינו את הרעיון המרכזי ויפנימו אותו, בלי להפוך את הסיפור ל"דרשת מוסר" משעממת.

א. לא מטיפים – משקפים ונותנים לילד להסיק: גישה רווחת בחינוך היום היא להימנע מסיום הסיפור במשפט דידקטי בסגנון "והמוסר השכל הוא שצריך להתחלק בצעצועים". ילדים בני 6–8 רגישים מאוד לטון מטיפני ו"מסר לעוס". דווקא **גילוי עצמי של המסר** יעיל יותר. כפי שמנסחים זאת בגרמנית: "לעולם אל תיבחר סיפור רק כדי להעביר מוסר מסוים לילדים – אלא אם כן אמרת להם מראש שזה העניין. לילדים יש חוש מזהים לדעת אם מספרים להם סיפור, או מספרים להם 'משהו' (כלומר מנסים ללמד אותם)" ⁵⁷ ⁵⁸. במקור הגרמני הודגשה ההבחנה בין **לספר סיפור** (flow טבעי) לבין **"לספר משהו"** (לנצל את הסיפור ככלי ישיר). מה עושים אם בכל זאת המטרה היא להעביר מסר? – כאן נכנסות טכניקות עדינות יותר: שאלות, דיון בכיתה ו**עיבוד משותף** של מוסר ההשכל.

במחקר אינדונזי על גננות ומורי יסודי, נמצא שתפקיד המורה קריטי בלהבליט את הערך מהסיפור: "המורים הם גורם חשוב בעזרת הילדים להבין את הסיפור ולתפוס את המסר שלו. המורים מאותגרים לחקור את תוכן הסיפור ולעזור לילדים לחבר את הסיפור לחיי היומיום שלהם" (באנגלית, תרגום) ⁵⁹ ⁶⁰. כלומר, ייתכן שילד יאזין לסיפור וייהנה אבל יפספס את המשמעות העמוקה – כאן עלינו לכוון. **אחת השיטות היא דיון מונחה לאחר הסיפור:** לשאול את הילדים מה לדעתם קרה, למה הדמות עשתה X, מה הם היו עושים במקומה, ומה הם למדו. שאלות פתוחות כמו "למה אתם חושבים שהשועל נהיה חבר של החסידה בסוף?" מעודדות את הילד להסביר במילים שלו את המסקנה הערכית. מחנכים בישראל מציעים כבר במהלך הסיפור "לפתח שיחה עם הילד ... לשאול אותו שאלות, לבקש שיתייחס לתוכן או לתמונות ... לבחור פרטים שאפשר להשליך לחיי היומיום ולשוחח על אירועים דומים מחיי הילד" ⁶¹ ⁶². בכך הילד מחבר בעצמו בין הסיפור לערך, במקום שהמורה "תלעס" עבורו את המוסר.

ב. הדגשת המהלך הערכי בסיפור: רצוי לבנות את הסיפור כך שהערך **מוטמע בעלילה** באופן ברור מספיק. למשל, אם הערך הוא אמת, לבנות עלילה שבה הגיבור עומד בדילמה אם לשקר או לא, ולהראות תוצאה ברורה: השקר מסבך, האמת מצילה. כך המסר "שקר מזיק, אמת משתלמת" עולה טבעית. ספרות ילדים קלאסית נקטה לעיתים בגישה "אגדה עם מוסר השכל גלוי": במשלים של קרילוב הרוסי או אזופוס היווני ממש כתובה השורה האחרונה כמסר. היום פחות מקובל לסיים בהכרזה מפורשת; במקום זה, משאירים את הלקח להשתמע. **טכניקה אחת היא שימוש בסמל או מטפורה** שקל לילדים לפענח: למשל בסיפור סיני עתיק "הסיר הריק" על קיסר שנותן לכלום זרע וכולם מביאים עציצים פורחים חוץ מילד אחד שמביא עציץ ריק – כי היה כנה והודה שהזר לא נבט. כאן העציץ הריק הוא הסמל ליושרו של הילד, והקיסר אומר לו: "בגלל האומץ שלך לומר את האמת – אתה תירש אותי". הילד המאזין מבין לבד את הערך כי הסצנה עוצמתית. לאחר סיפור כזה ניתן לשאול: "למה אתם חושבים שהקיסר בחר דווקא בו?" והילדים יענו: "כי הוא לא שיקר." – הם הפיקו את המוסר השכל במילותיהם.

ג. טכניקה: הדמויות כ"ועדה מסכמת": בכל זאת, יש מקרים שרצוי לסכם במפורש, במיוחד כשמדובר בערכים מורכבים. דרך טובה היא לתת לדמות בתוך הסיפור לומר את המסקנה. לדוגמה, בסיפור תלמודי על רבי עקיבא שרואה שועל יוצא מחורבות בית המקדש וצוחק – תלמידיו נדהמים למה הוא צוחק, והוא משיב במשפט שמזקק את מוסר ההשכל (אמונתו בהתגשמות הנבואות לטובה). התלמיד בכיתה שומע את השורה הזו מפיו של רבי עקיבא שבסיפור, ולא מהמורה – ולכן זה מרגיש כחלק מהעלילה ולא כהטפה חיצונית.

דרך אחרת: **שימוש בשאלת מסגרת** – למשל לפתוח את השיעור בשאלה "האם תמיד כדאי להגיד אמת?" ולאסוף תשובות, ואז לספר סיפור שמתייחס לשאלה, ובסוף לחזור אליה: "אז מה דעתכם עכשיו אחרי ששמענו את הסיפור?" הילדים משנים/מעמיקים את תשובתם וכך נגלית הלמידה הערכית בצורה מפורשת אך מתוך הילד עצמו.

ד. התאמת החשיפה הערכית לגיל: חשוב לזכור שילדי א'–ב' עדיין חושבים לעיתים בצורה בינארית (שחור/לבן, טוב/רע) ולכן מוסר השכל **בפשטות** יעבוד טוב. מורכבות מוסרית רבה מדי עלולה לבלבל אותם. פסיכולוגים מתייחסים לכך כשלב של "מוסר הטרונומי" (עד גיל 7–8) בו הילדים רואים בציות לחוקים כדבר מוחלט ⁶³ ⁶⁴. בגיל 7–9 הם נכנסים לשלב מעבר, מתחילים להבין גוונים של אפור ⁶⁵. לכן, כשמספרים סיפור עם מסר מורכב (למשל, "לפעמים החוק אינו

צודק ויש לנהוג לפנים משורת הדין), צריך לעשות זאת בזהירות ועם הרבה הסבר. לעומת זאת, ערכים פשוטים (כמו שיתוף, כיבוד הורים) אפשר להעביר בסיפור באופן ברור יחסית – זה הגיל המתאים **להנחת היסודות**. בהקשר זה, מדריכים ברוסיה מציעים שבגיל 4–5 הסיפורים כבר יכולו מוסר השכל (פשוט) באורך 10–15 דקות, ובגיל 6–7 כבר אפשר "עלילות מורכבות יותר" ללא צורך להדגיש כל מסר בפירוש⁶⁶ ¹⁰. זה מראה שכבר בגן חובה מתחילים לספר סיפורי ערכים, ובכיתה ב' הילד בשל לדון על משמעות מוסרית אף אם לא אמרנו אותה במפורש.

ה. לעבד את המוסר השכל בפעילות מסכמת: אחת הטכניקות המומלצות להבלטת הערך היא פעילות יצירתית לאחר הסיפור, שמחזירה את הילדים לנושא המרכזי. למשל, אחרי סיפור על עזרה לחלש – אפשר לבקש מהילדים לצייר את הקטע שנגע להם או להמציא סוף אחר שבו הגיבור מתנהג אחרת ולדון מה היה קורה אז. בפעילות כזו, הילדים משחזרים את הערך בצורה פעילה. גישה אחרת היא לבקש מהילדים **לשחק קטע מהסיפור**: לחלק תפקידי דמויות ולערוך הצגה קצרה של סצנה מרכזית. במהלך משחק התפקידים, הם חייבים לחשוב מה מניע את הדמויות, וכך הערך צף. יש אפילו מחקרים (למשל בארה"ב) על "Theatre-in-Education" שמראים שמשחק דרמטי של סיפורים משפר הפנמה של ערכים וחומר לימודי.

מחנכים מדווחים שגם **שיתוף ההורים** בחידוד המוסר עוזר. לדוגמה, לתת לילדים "משימת בית" – לספר להורים בבית את הסיפור ששמעו בכיתה ולשאול את ההורים מה הם חושבים שהמוסר. הילד בכך חוזר על הסיפור, ודברי ההורה מחזקים אצלו את התובנה הערכית.

לסיכום פרק זה: גילוי מוסר השכל אינו קורה מעצמו תמיד – יש לכוון את התהליך באופן דיאלוגי. **סיפור טוב "מעביר מסר" לא בכך שהוא אומר אותו, אלא בכך שהוא מצית שיחה וחשיבה אצל הילדים שמובילות אותם אל המסר.** תפקיד המורה הוא לשאול, להקשיב ולתווך בין עלילת הסיפור לחיי היומיום של הילדים. בצורה כזו, הערך מובן, מורגש ורלוונטי – ולא סתם "שורה אחרונה" ששוכחים מייד.

(בהערת צד: מעניין לציין מגמה תרבותית-היסטורית – בעבר סיפורי ילדים רבים הסתיימו בהכרזה פסקנית של המוסר השכל, לעומת המגמה העכשווית לעודד את הילד למצוא את המוסר בעצמו. לדוגמה, מהדורות עתיקות של אגדות איזופוס בצרפתית או גרמנית כללו בסוף כל משל פסקה שהתחילה ב-"Und die Moral" *"La morale de cette histoire..."*⁶⁷, בעוד בספרים מודרניים הדבר נדיר יותר. שינוי זה נובע מההבנה שילדים מפנימים ערכים טוב יותר דרך הבניית משמעות עצמית ולא הרצאה חד-כיוונית.)

4. כיצד להפוך מוסר השכל מופשט למסר רגשי שילדים מתחברים אליו ורוצים לחקות?

כאן אנו נכנסים ללב הלמידה הערכית: איך גורמים לכך שערך כמו **אמת, אומץ, כבוד לזולת או סבלנות**, שאולי נראה מופשט לילד, ייהפך אצלו לדבר מוחשי, רגשי – עד כדי רצון לחקות אותו בהתנהגותו? זו בעצם שאלת הפנמת הערכים. התשובה, לפי מיטב הספרות, טמונה ב: **גילום הערך בדמות אהובה, יצירת חוויה רגשית חיובית סביבו, והצבת מודל לחיקוי שהילד ירצה להיות כמותו.**

א. דמויות ומודלים לחיקוי: ילדים לומדים המון דרך חיקוי. לכן, אם ערך מסוים מתגלם בדמות בסיפור שהילד אוהב – הילד ירצה להיות כמו אותה דמות. מחנכים רוסים כותבים: "ילדים בכל העולם אוהבים לשמוע סיפורים. הם רוצים ללמוד עוד על הדמויות האהובות עליהם ולעיתים קרובות מנסים **לחקות אותן**". כאשר אתם מספרים לילדים סיפורים שבהם טמון מוסר, אתם יכולים לטפח בהם מגיל צעיר תכונות כמו חוכמה, אומץ, יושר וכו'.⁶⁸ ⁶⁹. (מקור זה מדגיש שמוסר הסיפור "מוטמן" בדמות: הילד לומד תכונה דרך הגיבור). למשל, אם רוצים ללמד נדיבות – נבחר לסיפור גיבור שמגלם נדיבות: נסיכה שתמיד חולקת את מזונה עם עניי הממלכה. אם הדמות **מעוררת הערצה ואהדה**, הילד יחקה את מעשיה כדי "להיות גיבור כמוה". חשוב לציין: ילדים בני 6–8 עדיין חושבים לעיתים בגישה של "גיבור-נבל" בלי מורכבות. לכן, כדי לעודד חיקוי חיובי, נעדיף שהדמות החיובית תהא ברורה וטובה. דמות אמביוולנטית (למשל אנטי-גיבור ציני) פחות תעבוד בגיל זה – ילדים עלולים לא להבין את המסר המעורב. לעומת זאת, **דמות של צדיק/גיבור טוב לב** תשאיר רושם עמוק.

במסורת היהודית, זו בדיוק הסיבה שרווח המנהג לספר לילדים **סיפורי צדיקים**. מספרים על גדולי ישראל שנהגו להעלות ילדים על ברכיהם ולספר להם סיפורים על חסידים ואדמו"רים, מתוך ידיעה שסיפורים אלו "נכנסים ללב הילד" הרבה יותר מהטפה ישירה למידות טובות. לדוגמה, סיפור על ה"חפץ חיים" בילדותו שמחזיר עודף אפילו על פרוטה כי הוא דבק

באמת – מלמד ביושר הרבה יותר מאשר אמירה בכיתה "ילדים, תהיו ישרים". הילד שומע את הסיפור, מעריך את החפץ חיים הקטן ורוצה גם הוא להתנהג כך כדי להיות צדיק. באופן דומה, בגן הילדים הדתי מספרים סיפורי חז"ל כמו "חוני המעגל" – שהמתין בסבלנות עשרות שנים לראות עץ חרוב ששתל – כדי לתת לילדים מודל מוחשי של **סבלנות ואמונה**. סיפורי חז"ל וחסידים מצטיינים בכך שלרוב הגיבור הוא דמות מופת שערכיה ברורים, והנסיים או ההצלחות בסיפור מחוברות ישירות למידותיו הטובות. כך הילד מקשר רגשית: להיות טוב לב = קסם וניצחון.

גם בתרבויות אחרות: במיתולוגיה היוונית, הרקולס מסמל גבורה וילדים רצו "להיות חזקים כהרקולס"; בהודו, דמות הנסיך ראמה ברמאיאנה מגלמת ציות לאב ויושר – סיפורה ריתק דורות של ילדים הודים לערוג להיות נאמנים כמותו ⁷⁰ ובסיפורי נג'ס, ת'ור שמגן באומץ על אסגארד מעורר בילדים את אידאל הגבורה. **הזדהות עם גיבור ערכי היא צעד ראשון להפיכת הערך למשהו שנרצה לבצע.**

ב. המחשת הערך בסיטואציות מוחשיות: ערך מופשט צריך "גוף". כדי שילד יבין למשל את ערך האחריות, הסיפור חייב להציג מצב מאוד קונקרטי שבו הדמות נוהגת באחריות או בחוסר אחריות ורואים תוצאה מוחשית. למשל, באגדת הילדים **"הרועה והשקרן"** (הידועה מיוונית ואנגלית כ"THE BOY WHO CRIED WOLF"), ילד הרועה צועק "זאב!" במרמה שוב ושוב – הכפריים נענים לו והוא צוחק. כשהזאב באמת מגיע, אף אחד כבר לא מאמין לו, והעדר נטרף. ילדים בני 6 מבינים היטב את הסיטואציה (ילד שיקר – כועסים עליו – יש תוצאה גרועה) ומסיקים ממנה רגשית: "לא כדאי לשקר, כי אז לא יאמינו לי כשאצטרך עזרה". הם אולי אינם מנוסחים זאת כערך מופשט, אבל בפעם הבאה שהילד יתלבט אם לשקר, הסיפור יצוף בתודעתו. כתמרוך. דוגמה זו ממחישה כמה חשוב לבנות עלילה עם **סיבה ותוצאה ברורה** שקשורה לערך. כך, הערך כבר אינו רק "מילה" אלא חוויה רגשית: הילדים הרגישו צער שאף אחד לא עזר לרועה (הם הזדהו איתו למרות שהתנהג לא יפה), ולכן הם כועסים על השקר ומעריכים את האמת.

ביפן ובסין מקובל ללמד ערכים באמצעות **סיפורי מטאפורה פשוטים** לילדים: למשל סיפור ביפנית על גנן שמנסה למשוך פרח שיגדל מהר – ובסוף הוא נובל, כדי ללמד סבלנות (ערך מופשט) דרך המחשה (אין למשוך צמח בכוח). גם בישראל אנו רואים ניסיון שכזה בתכניות חדשות: סדרת הטלוויזיה החינוכית "פרפר נחמד" כללה סיפורים שבהם חפצים ודמויות פשוטות ממחישות ערכים – כמו בובה של **צב שנושא את ביתו** כדי ללמד על ערך הבית והמשפחה, וכו'.

ג. יצירת חוויה רגשית חיובית סביב הערך: כדי שילד ירצה לאמץ ערך, הוא צריך לחוש שהערך "טוב" ומשמח. לכן, סיפורים רבים דואגים שהסוף יהיה **חיובי עבור בעל הערך הטוב**. למשל, באגדות קלאסיות כמו "שלגיה", טוב הלב של שלגיה מוביל לכך שהיא ניצלת וזוכה באושר, בעוד הרוע של המלכה מוביל לנפילתה. ילד לומד: טוב לב = שחר (רגשי וחומרי), רוע = עונש. דבר זה תואם את תחושת הצדק הפשוטה של ילדים ומעודד אותם לבחור בטוב. מחקר בטורקיה (2020) על סיפורי פיות ציין: "רוב סיפורי הפיות לצעירים משקפים אידיאלים של הגינות, יושר ויושרה. הסיפור אולי פשוט, אך משמעותו ותוכנו עוצמתיים" ⁷² ⁷³ – כלומר הערכים מוצגים בצורה חדה של "הטוב מנצח, הרע נכשל", וזו עוצמה חינוכית. מובן שבחיים האמיתיים לא תמיד כך, אך בגיל זה עדיף לתת לילד חוויה חיובית מהערך כדי שיאהב אותו.

כמובן, אין הכוונה לסוף הוליוודי בכל סיפור. אפשר גם סיום מלנכולי שמעביר ערך (למשל סיפור על ילד שקינא בחברו ובגלל זה הפסיד את חברותו – סוף קצת עצוב המלמד את הילד לא לקנא). אבל חשוב **לא להשאיר את הילד בתחושת עונש או ריקנות**, אלא להציע דרך לתיקון. למשל, אפשר בסיפור להראות איך הילד לומד מהטעות ומשנה את דרכו – כך הערך (שלא לקנא) עדיין זוכה למסגרת חיובית (כי הילד הבין והשתפר).

ד. חיבור לחיי היום-יום – "תרגום" הערך למצבי הילד: לאחר הסיפור, כדאי מאוד לשאול את הילדים איך הם יכולים לנהוג כמו הגיבור בחייהם. כך הופכים ערך כמו "נתינה" מרעיון תאורטי למשהו מעשי שילד חושב עליו: למי אני יכול לתת משהו? – אולי אשתף את האח הצעיר בצעצוע, אולי אעזור לחבר בכיתה לסדר את הילקוט. מומלץ לעודד את הילדים לתת דוגמאות: "אתם זוכרים מקרה שהייתם אמיצים כמו הגיבור?" או "איזו הזדמנות יש לנו בכתה הזאת להיות חברים טובים כמו בסיפור?" שאלות כאלה מעבירות את הערך ממרחב הדמיון אל המציאות הרגשית של הילד. ד"ר ורר וולף (הולנד) כותבת שילדים מפנימים ערך כאשר הם מכלילים אותו מניסיונם: "יש לקשור בין אירועי הסיפור לחיי הילד, לעודד אותו לספר מתי הוא חש דומה, כך המידה הטובה נעשית חלק מסיפורו האישי".

ה. חיזוק ועידוד לחיקוי בפועל: לאחר שהילד התלהב מהערך בסיפור, צריך גם לעודד אותו להתנהג כך באמת. כאן נכנסים הכלים הכלל-חינוכיים: שבח לילד כשהוא מיישם את הערך ("כל הכבוד, ממש כמו הנסיך בסיפור חלקת עם חברך!"), יצירת "תו תקן" כיתתי (למשל, אחרי סיפור על כנות, לתלות בכיתה תזכורת "אומרים רק אמת!" עם דמות

מהסיפור), או פרויקט כיתתי קצר שבו כולם מתנסים בערך. למשל, אחרי סיפור על עזרה לאחר, אפשר לארגן עם התלמידים יום שבו כל ילד יעזור למישהו (בבית, בכיתה או בשכונה) ואז ישתף מה עשה – כך הם מגשימים את הערך וחווים שמחה מכך, מה שסוגר מעגל של הפנמה. במדינות מסוימות כמו ארה"ב נהוג "שיעורי בית ערכיים" – מעין משימה שהתלמיד צריך לבצע ולהחזיר עם דיווח. זה נתון לשיקול המורה והקשר התרבותי, אך העיקרון: **ליצור המשכיות בין הסיפור לבין התנהגות אמיתית.**

מעל לכל, **דוגמה אישית** של המבוגר-מספר היא כלי רב עוצמה. ילד שקיבל מסר על סובלנות ומהר מאוד שומע את המורה צועקת בכעס – יקבל מסר כפול. לעומת זאת, מורה שמפגינה בהתנהגותה את הערכים שעליהם סיפרה, מחזקת פי כמה את המוטיבציה של הילדים לנהוג כך. בספרות חז"ל נאמר: "רבי חייא... עבד לתורה דלא תשתכח" (ירושלמי חגיגה) – הוא הבין שצריך ליצור מציאות חיה שהילדים מחוברים אליה. באופן דומה, מספר סיפורים חינוכיים "מחיה" לא רק את הסיפור אלא גם את הערכים בחייו.

דוגמה אינטגרטיבית: נשזור את כל הנ"ל בסיפור אחד קצר לדוגמה – נאמר שברצוננו להנחיל את ערך האחיות לכיתה ב'. נבחר לספר את סיפור **"דלי החלב"** (משל ידוע: נערה חולמת בהקיץ על כסף מהחלב, שוכחת להשגיח, הדלי נופל – והיא לומדת שהעבודה קודמת לחלומות). נספר אותו בהמחשה רבה – קולות (געיית הפרה, קול הדלי נופל "נפחח!!"), נשתף את הילדים ("איך אתם חושבים שהיא הרגישה כשהדלי נשפך?"), נעצור רגע לפני הסוף: "האם תגיע לשוק עם חלב?" – והילדים כבר יבינו שלא. בסוף נשאל: "מה למדנו? מה היא עשתה לא בסדר?". הילדים יאמרו: "לא שמה לב, חלמה". נחדד: נכון, היא לא הייתה אחראית. ואז נשאל: "איפה אתם צריכים להיות אחראים?" – יהיו שיאמרו: "בשמירה על האחים הקטנים", "בשיעורי בית". נסכם יחד שאחריות זה לדאוג למשהו מההתחלה עד הסוף ולא להתפזר. ואפשר לתת צ'ופר: מי שבשבוע הקרוב יפגין אחריות מיוחדת – יזכה לספר בכיתה סיפור קצר משלו או לקבל "תעודת אחראי החודש". כך יצרנו קישור רגשי (הילדים צחקו כשהדלי נפל אבל גם הבינו את האכזבה), למדנו (הכירו מושג "אחריות") ומעשי (הצבת יעד התנהגותי) – ערך מופשט הפך להתנהגות נחשקת ומוערכת.

5. מהו מבנה שיעור אידאלי שבו סיפור הופך ל"למידת עומק ערכית" לכיתה שלמה?

כדי שסיפור בכיתה לא יהיה רק "פסק זמן נחמד" אלא שיעור עמוק בערכים, יש לתכנן היטב את מבנה המפגש. להלן מודל של **שיעור סיפורי ערכי** בן כ-30-40 דקות, המשלב את התובנות לעיל, בהשראת המלצות ממקורות שונים:

א. הכנה והקשר (5 דקות): לפני שמתחילים בסיפור עצמו, המורה מכין את התלמידים ומגרה את סקרנותם. אפשר לפתוח בשאלה מנחה הקשורה לערך או לנושא ("האם קרה לכם שרבתם עם חבר ואז הצטערתם?"), או בחידה/חפץ מסתורי שמתקשר לסיפור (למשל להראות אבן גדולה ולשאל "איך קשורה אבן לסיפור שאספר לכם?"). אפשרות נוספת היא להתחיל בריטואל קבוע – שיר פתיחה קצר, אמירה במנגינה ("היה היה... לפני שנים...") – אות שמעביר את הילדים למצב הקשב. בגרמניה כאמור נוהגים לפתוח אפילו בחרוז או אמרת קסם יחד עם הילדים ²³ ²⁴. שלב זה תוחם את המעמד: כעת שעת סיפור, כולם בכוננות. ההכנה כוללת גם **סידור סביבת למידה**: לוודא שהילדים יושבים קרוב, ללא חפצים מסיחים ביד, אולי על השטיח בחצי מעגל (ישיבה בחצי גורן מומלצת כדי שכולם יראו וישמעו ⁷⁴). אפשר לעמעם מעט אורות או לתלות רקע ויזואלי (כמו ציור של יער אם הסיפור ביער) – ליצור אווירה מכניסה.

ב. הצגת הסיפור (15 דקות): המורה מספר את הסיפור עצמו, תוך יישום עקרונות הפרקים הקודמים: **משלב הצגה ויזואלית וקולית**, מפעיל את הילדים מדי פעם, שומר על אינטראקטיביות. כמה תתי-שלבים: (1) פתיחה: הצגת הדמויות והרקע. כדאי לפתוח באופן שמעורר חיבור מיידי – למשל "היום אספר לכם על ילד בכיתה ב', בערך בגיל שלכם, שקראו לו...". (2) גוף הסיפור: התפתחות העלילה עם הקונפליקט והשיא. המורה משתמש בקול, בתנועות, באביזרי המחשה (למשל בובת אצבע של דמות מרכזית, או מצגת תמונות ברקע – אפשר גם להכין שקופיות אם זה מתאים, אך לא להפוך זאת ל"צפייה בסרט" פאסיבית). לפי הנחיות בספרדית, "ניתן בהחלט להיעזר בבובות או במחשבים – לילדים עד גיל 6 חיוני לקבל תמיכה ויזואלית" ⁷⁵ ⁷⁶, וגם בגיל 7-8 זה מוסיף עניין. מחנך ברזילאי מציין: "השתמש בחפצים או איורים לעזור בסיפור... עודד את הילד לגעת, להרגיש, להריח או ליצור אינטראקציה עם אלמנטים מהסיפור" (בתרגום מפורטוגזית) ⁷⁷ ⁷⁸. למשל, אם מספרים על נסיכה עם ורד קסום – אפשר להביא ורד אמיתי, לתת להריח ולדמיין. (3) שיא ופיתרון: הקפדה להשהות קצת לפני השיא (כאמור, לפעמים להפסיק רגע ולשאל "מה אתם חושבים שיקרה עכשיו?"), ואז להציג את הפתרון בצורה ברורה, שלמה.

במהלך הסיפור המורה **משלב שאלות והתייחסות לתלמידים** אבל במידה גישה טובה היא "קריאה דיאלוגית": עצירה קצרה מפעם לפעם לשאול "למה אתם חושבים שהוא עשה את זה?" או "מה אתם הייתם עושים?". שאלה כזו מזמינה 2-3 תגובות ומיד ממשיכים – כך הקהל נשאר דרוך (ולא גולש הצידה). במחקר ישראלי צוין ששאלות תוך כדי הקריאה נותנות לילד הזדמנות להתבטא וביטחון, ובכך מעודדות אותו להמשיך להתרכז ⁶¹ ⁶². גם בספרות באנגלית נאמר: "סיפור טוב הוא אינטראקטיבי – הוא מעודד את הילד לשאול ולנבא" (למשל ארגון NSN האמריקאי מגדיר Storytelling: "אמנות אינטראקטיבית של שימוש במילים ובפעולות כדי לחשוף את מרכיבי הסיפור תוך עידוד הדמיון של המאזין" ⁷⁹). לכן, **אינטראקטיביות היא חלק מבנוי** בשיעור סיפור.

עוד מרכיב – **הפתעות קטנות**. שיעור טוב מכיל אלמנט לא-צפוי: אולי דמות שהמורה מציג פתאום עם כובע מצחיק באמצע, או צליל מוזיקלי (למשל המורה מנגן קצרות בחליל כדי לסמן מעבר קסום). דברים כאלה "מרימים" את הקשב מחדש באמצע. מקור איטלקי ממליץ: "ניתן להשתמש במוזיקה כדי להעיר אותם. לספר סיפור זו גם פעילות חושית!" ⁸⁰ ⁸¹ – שילוב צלילים, מוזיקה, אפילו ריחות (יש מספרי סיפורים המדליקים קטורת בנקודה מסוימת, כדי לערב את חוש הריח) יכולים להעמיק את החוויה. טבלה שהוצגה במאמר ברזילאי מפרטת דוגמאות: שימוש בעצמים מוחשיים, בתמונות, ואף ב"ריחות וטעמים" כדי ליצור אווירה ⁸² ⁸³. כמובן, יש לתכנן זאת היטב ולהשתמש בטוב טעם (תרתי משמע).

ג. סיכום ודיון ערכי (10 דקות): לאחר שהסיפור תם (רצוי לתת רגע דומייה או חיוך – לא לסיים אותו בקפיצה מיד לדיון, אלא לאפשר לילדים להרגיש את הסוף), עוברים לעיבוד. זהו שלב השאלה "מה היה כאן?" ו"מה למדנו?". הפתיחה הטובה היא: "אהבתם את הסיפור?" – רובם יגידו כן, חלק יספרו בהתלהבות קטע שאהבו. אז שואלים: "למה אתם חושבים שקרה X?" – למשל "למה הנסיכה החליטה לעזור לעני למרות שכלה להתעלם ממנו?" – והתלמידים מעלים השערות, שכמובן הן בעצם ערכים מנקודת ראותם: "כי היא הייתה טובה", "כי ככה צריך". כאן המורה מחזק: נכון, היא נהגה בענווה/חסד וכו'. **דיון כיתתי קצר** (אפשר במליאה או בקבוצות ואז שיתוף) מאפשר לילדים להביע רגשות ותובנות. זה גם המקום לשאול שאלות המשך – "מה היה קורה אילו...?" – כדי לוודא הבנה. למשל, "מה היה קורה אילו היא לא הייתה עוזרת לו?" – וילד עונה "אז אחר כך כשלנסיכה קרה משהו רע, אף אחד לא היה עוזר לה" – הנה הבנה של ערך הגומלין. זה השלב שבו **מנסחים יחד את מוסר ההשכל** – בעדינות, לא כתורה מסיני אלא כהצעת תובנה. יש מורים שכותבים על הלוח את מילות הילדים: "למדנו ש___". ואגב, מותר גם להתייחס לכך שסיפורים שונים במדיות שונות עשויים להיות עם מוסר שונה – זה מלמד חשיבה ביקורתית. למשל, אם הילדים מכירים גרסה אחרת של הסיפור (מסרט או ספר) עם סוף שונה, ניתן להשוות: "למה חשבו בסרט שצריך סוף אחר?". דיון כזה מעמיק את הבנת הערך והנורמות התרבותיות.

חשוב בסיכום גם **לקשור לחיי היומיום**, כפי שהוסבר בפרק 4. לשאול: "האם גם אצלנו בכיתה קרה משהו דומה?" או "מה תעשו מחר אם תיתקלו במצב כמו של הגיבור?". יתכן שילד יספר סיפורון אישי – זה מצוין, כי הוא מטמיע את הערך בסיפור שלו. המורה מנחה קצרות ומדגישה חיובית כל שיתוף.

ד. יישום והמשך (5 דקות לסיום השיעור, ועוד מעקב בהמשך השבוע): בסוף השיעור, מומלץ לקבוע משהו שימשיך הלאה. זה יכול להיות פרויקט כיתתי קצר, החלטה משותפת או אפילו יצירה. דוגמאות: "בואו נכין פינת תזכורת" – לצייר יחד פלקט שקשור לסיפור ולתלות. או "השבוע נתמקד בערך הזה" – ולעשות טבלה קטנה שבה מסמנים עם הכוכב בכל יום שילד עשה מעשה טוב בנושא. אפשר גם לתת משימת כתיבה/ציור: "ציירו לי לפעם הבאה מה הכי אהבתם בסיפור" – דרך זה המורה תראה מה תפס את הילדים (ומה שמעניין – הרבה פעמים מה שתפס אותם זה בדיוק הנקודה הערכית, גם אם הם לא יאמרו זאת במילים).

אם השיעור הוא חלק מסדרה (נאמר סדרת סיפורי תנ"ך או סיפורי נימוסים), אפשר לסגור במעבר: "בפעם הבאה נפגוש סיפור אחר על ___". שמירת הרצף הסדרתי גם היא מעמיקה למידה – הילדים מתחילים לחבר בין סיפורים ("אה, גם בסיפור הקודם היה משהו שרימה והתחרט").

ניתן לראות שהמבנה המתואר מכסה את כל השלבים של מהלך למידה: **קשב → רגש → חשיבה → יישום**. זהו למעשה מבנה "חוויתי" קלאסי: חווים (הסיפור), מפרשים (דיון) ומיישמים (תרגול). כמובן, מבנה זה גמיש; מורה יצירתי יתאים אותו לכיתתו. יש כיתות שתהנינה מפעילות תנועה באמצע (לשחק "שְׁלֵבִים קפואים" של רגעים מהסיפור), אחרות יסתפקו בדיון שקט. העיקר שיש **התחלה-אמצע-סוף מובנים** לשיעור: פתיחה מכניסה לאווירה, אמצע שהוא הסיפור כמופע אינטראקטיבי, וסוף שמעבד ומחבר לחיים.

נחמד נקודה חשובה: **שילוב הסיפור בתכנית רחבה יותר**. שיעור בודד הוא נפלא, אך למידת עומק ערכית מתרחשת לאורך זמן. לכן, אידאלי לבנות רצף סיפורים במהלך השנה – כל חודש נושא ערכי, כל שבוע סיפור אחר בנושא. למשל, חודש "חברות": 4 סיפורים מארבע תרבויות על חברות. זה גם עונה על דרישת הגיוון התרבותי (ראה פרק הבא) וגם מאפשר לחזור על הערך מזוויות שונות. כך, במקום "הרצאה" יבשה על חברות, הילדים חווים גלריה שלמה של סיפורים: על חברות בין דוד ויהונתן (מקרא), על חברות בין נסיך וקבצן (ספרות עולם), על חברות בין נערים בתנועת הנוער (סיפור עכשווי), ועל חברות בין חיות ביער (משל). מארג עשיר כזה מותיר חותם עמוק – כי כל ילד מתחבר אולי לסיפור אחר, אך כולם מתחברים לרעיון המרכזי בדרכם. במחקר חינוכי בהודו נטען שנרטיבים מרובי-פנים תורמים לפיתוח אמפתיה וחשיבה מוסרית מעמיקה יותר, כי הם מראים שהערך נכון בכל מקום אבל גם רב-גוני ⁸⁴ ⁸⁵.

לסיום פרק זה, ראוי להזכיר גם את חלקם של **הורים וקהילה**. שיעור אידאלי יכול לכלול את ההורים – למשל להזמין הורה או סבא לבוא לספר סיפור ערכי מעולמו (סיפור מהצבא על אחווה, או סיפור מילדותו). זה גם מכבד את התרבות הביתית של הילדים (ראו פרק 6 על שוני תרבותי) וגם מגביר את הזיכרון – ילד יזכור שאבא של חברו בא וסיפר איך הצילו במלחמה חבר, ויש לזה עוצמה. בחינוך היהודי המסורתי, דמות הסבא או הסבתא המספרים סיפורי צדיקים לנכדיהם היא אבן יסוד – "הסיפור עובר במשפחה" – וזה חלק מהשיעור הערכי של הילד. במסורת האסלאם גם כן, נפוץ שסב מספר לנכדיו סיפורים מהקוראן ומהחידות תחת עץ התמר בחצר – כסוג של "מדרש ביתי" שמחזק ערכים באווירה אוהבת. שילוב ההורים והקהילה (אורחים מספרי סיפורים, ביקור בספרייה העירונית לשעת סיפור רב-תרבותית וכו') יכול להפוך את למידת הערכים מבוססת הסיפור ממפגש כיתתי לאורח חיים.

6. הבדלים תרבותיים בגישות לסיפור ילדים והפקת מוסר השכל – מבט גלובלי

סיפור סיפורים הוא אומנם חוויה אנושית אוניברסלית, אך לכל תרבות וסביבה יש סגנון ייחודי, גוונים וערכים מודגשים שונים. כשאנחנו באים ללמד ערכים באמצעות סיפור בכיתה רב-תרבותית, או סתם כשאנו שואבים השראה מעמי עולם, חשוב להיות מודעים להבדלים הללו. נסקור כמה גישות תרבותיות מרכזיות:

א. התרבות היהודית-דתית (מסורת ישראל): כבר חז"ל הבינו את כוח הסיפור, ואגדות חז"ל רבות (במשנה, בתלמוד ובמדרשים) נראות לכאורה כסיפורים "סתם", אך למעשה נועדו ללמד עקרונות אמונה ומוסר לילדים ולמבוגרים כאחד. חז"ל קבעו ערכים רבים דרך סיפורים במקום דרך צווים. למשל, במקום להגיד "צריך לכבד הורים", סיפרו על דמא בן נתינה הגוי שלא העיר את אביו משנתו ומכר בהפסד – והקב"ה (הקדוש ברוך הוא) גמל לו (קיבל פרה אדומה ומכר ברווח עתק) – סיפור שממנו לומדים כיבוד הורים הלכה למעשה. **סיפורי חז"ל** לעיתים מופלאים עם ניסים, אך תמיד טמון "זרע ערכי" שקל לילדים לקלוט. כפי שכתב מחנך מוסלמי על המורשת האסלאמית: "סגנון הסיפור הוא האמצעי הטוב ביותר להנחיל לילדים ערכים דתיים, מוסריים, והתנהגותיים... מחקרים רבים הוכיחו שלסיפור יש יכולת לגנוב את תשומת לבם; הילדים קוראים או מאזינים לו בלהט... מזדהים עם הגיבורים, וההשפעה שלו נותרת בנפשם לאורך זמן" (בתרגום מערבית, מתוך מגזין "חראא" בטורקיה) ⁸⁶ ¹. אמנם כאן מדובר על הכותב המוסלמי, אך הדברים נכונים אחד לאחד גם לגבי סיפורי חז"ל – **הילד המאזין נשבה בקסם הסיפור התלמודי והמסר נטמע בלי מאמץ**.

בזרמי החסידות והמוסר (יהדות מזרח אירופה במאות 18–19) התפתח עוד יותר **ז'אנר "סיפורי צדיקים"**: מעשיות על הבעל שם טוב, אדמו"רי חב"ד, רבי נחמן מברסלב (שאפילו חיבר ספר של סיפורים שנמשלים לרעיונות קבלתיים), ועוד. סיפורים אלו סופרו סביב שולחן השבת, במלמד-תלמיד בחדר, או בדרשות. הם מתאפיינים לעיתים ביסוד מיסטי, בהומור ובפשטות מכוונת. המטרה – ש**גם ילד קטן וגם חסיד למדן** יוכלו לצאת עם מסר. למשל, סיפור חסידי קלאסי: ילד רועה שלא ידע להתפלל בבית הכנסת אלא שרק במשרוקית – והבעל שם טוב שמח בכך כי "השם שומע את כוונת הלב" – זה סיפור שילד מבין (כי הוא מזדהה עם הילד התמים) וגם מבוגר לומד ממנו (על טהרת הכוונה).

נקודה נוספת: ביהדות יש זהירות בשימוש בדימויי האל לילדים – לא אומרים "אלוהים" בצורה מוחשית מדי. למשל, הוגי דעות יהודיים המליצו **לא להאניש** את האל מול ילדים כדי שלא יחשבו עליו כמישהו שיכול לאכזב אותם כמו דמות אנוש. לכן מספרי סיפורים דתיים מרבים בסיפורי צדיקים בני אדם יותר מאשר משלים על אלוקים (הבורא יתברך). יוצא דופן: סיפורי מעשיות על אמונת חכמים והשגחה, כמו אלה של הרב זונדל קרייזר וכדומה, בהם יש נסים גלויים – אך גם שם הדגש הוא "מדת בטחון" של האדם ולא פירוט רב על דמות האל. בהקשר זה אנו זוכרים לכוונת בכתיבה "השם" ולא הזכרות מפורשות.

ב. העולם הנוצרי (אירופה, אמריקה): העולם הנוצרי ההיסטורי שם דגש עצום על סיפורים מקראיים וסיפורי קדושים (hagiographies) כהוראת מוסר. ילדים נוצריים במשך דורות גדלו על סיפורי הברית הישנה (שיושבים בעצם על המקור היהודי) והברית החדשה. ה"פרבולות" – משלי ישו (כמו "הבן האובד", "הסלמקי הטוב") – הם סיפורים עם מסר מוסרי מובהק שסופרו כבר על ידי ישו עצמו כדי להנחיל רעיונות. עד היום, בשיעורי "סאנדיי סקול" בכנסיות או בבתי ספר קתוליים, לומדים דרך סיפורים אלו. סיפורים נוצריים מדגישים לעיתים קרובות ערכי חסד, ענווה, הקרבה ונדיבות ברוח ישו והקדושים. לדוגמה, סיפורו של סנט מרטין שחלק את גלימתו עם קבצן בשלג – מלמד נתינה מוחשית.

באגדות העם האירופאיות (הלא-דתיות) רואים דגש על ערכי מוסר חברתי ושכל ישר: הרבה אזהרות והתוויות מוסריות כמו "אל תלך לבד ליער" ("כיפה אדומה"), "אל תהיה תאב בצע" ("ממלכת עוג..."), "הישמע להורים" ועוד. אגדות האחים גרים, למשל, היו די קשות באכזריותן – כי החברה האירופית במאות קודמות האמינה ש"צריך להבהיל קצת את הילדים כדי שילמדו לקח". היום באירופה המגמה שונה: מרכזים סיפורים (הזאב לא בהכרח אוכל את כיפה אדומה...), ומשלבים ערכים של סובלנות, שוויון ופחות שיפוטיות. למשל, סיפורים חדשים מדנמרק ושוודיה מציגים פעמים רבות סוף שבו הנבל מתקן את דרכיו במקום להיענש, מתוך גישה חינוכית חיובית.

ג. תרבות האסלאם והמזרח התיכון: בעולם המוסלמי יש עושר סיפורי עצום – מהקוראן (שמציג בו סיפורים רבים על נביאים, המשמשים יופי להקניית ערכים של אמונה וסבלנות – כמו סיפור יוסף, איוב, יונה וכדומה), דרך חדית' (מסורות על חיי מוחמד שלעיתים פורמט סיפור מוסר), ועד אגדות עם ערביות-פרסיות (אלף לילה ולילה, סיפורי ג'וחא, קלילה ודמנה ועוד). מאפיין בולט: **משלים עם חיות** (המורשת היהודית של "פנצ'טנטרה" הגיעה לערבית כספר "קלילה ודמנה", ותורגמה גם לעברית בימי הביניים). שם מוצאים שועלים ערמוניים, אריות מלכים, עורבים נאמנים וכו' – המסרים לרוב על חוכמה מול טיפשות, פתגמים (כמו "כששניים רבים השלישי זוכה" ממשל האריה, התן והשועל). ערכים כמו כבוד לחכמים, צניעות, ואומץ לב רבים בסיפורים אלו.

בסיפור הדתי המוסלמי, יש דגש חזק על צדק אלוהי ותגמול. למשל, סיפורי הנביא מוחמד לילדים ידגישו כיצד הוא תמיד היה ישר והוגן ולכן כונה "אל-אמין" (הנאמן). ילדים מוסלמים גם לומדים מוסר דרך סיפורי עלי ואבו-טאלב, או סיפורי חליפים (עומר ששפט בצדק וכו').

מעניין לציין שבחברות מוסלמיות רבות (כמו טורקיה, מצרים) מקובל מאוד **תיאטרון בובות** מסורתי (כמו קראגוז הטורקי) להמחשת סיפורים עם ערכים היתוליים. גם **שירה וחרוז** נוכחים מאוד – סיפורי הנביאים לעיתים מסופרים כסדרה מחורזת, כדי שהילדים יוכלו לדקלם.

ד. מזרח אסיה (סין, יפן, קוריאה): במזרח אסיה, שני מקורות סיפורים עיקריים: סיפורי עם קונפוציאניים/בודהיסטיים, וספרות מודרנית מערבית שאומצה. **בסין**, סיפורים מסורתיים דגש על ערכי כבוד למשפחה, מסירות ללימוד, יושר וצניעות. לדוגמה, סיפור פופולרי הוא על **יואהפיי** (דמות דמיונית) שהייתה קנאית ונענשה – לקח נגד קנאה. גם סיפורי "24 המעשים למופת של ילדי כיבוד הורים" (סדרה סינית קלאסית) מציגים סיפורים קצרים של ילדים שעמדו בקור ובחום כדי לשרת את הוריהם – מסר ברור של כיבוד הורים. בסין וקוריאה גם **סיפורי צ'ונג-יונג** (פתגמים ואידיומים) הם כלי חינוכי: לכל פתגם סיני מפורסם, כמו "הזאב בעור כבש" או "להצביע על הירח ולגנוב את הרעם", יש סיפור מאחוריו שמלמדים ילדים. כך הערך/חוכמה מוצמד למשפט קצר שילד יכול לזכור.

ביפן, סיפורי העם (אוטוגי-באנאשי) מכילים לעיתים קרובות מוסר השכל על ענווה וצדק. למשל הסיפור על **אורשימה טרו** (הדייג שהציל צב וקיבל מתנה אבל איבד את זמנו) – מלמד על ערך כיבוד המתנות הגורליות, או **מומוטארו** (הילד-האפרסק שנלחם בשדים בעזרת חברים חיות) – מלמד על שיתוף פעולה ואומץ. גם סיפורי הזן היפניים (קואנים) לפעמים מותאמים לילדים בצורה של שאלה וסיפור שמעורר מחשבה מוסרית.

טכניקת **הקאמי-שיבאי** שהזכרנו נפוצה ביפן גם בכיתות מודרניות – מורים אפילו מחברים קאמי-שיבאי לנושאים מודרניים כמו איכות סביבה. ילדים יפנים נמצאו (במחקר פיני-יפני 2018) משתתפים יותר בשיעור כשיטה זו מופעלת, כי היא מאפשרת להם לשאול ולפרש את התמונות ⁸⁷ ⁸⁸.

ה. אפריקה: אפריקה שמדרום לסהרה היא יבשת של מסורת סיפורים שבעל פה, עם דמות **המספר (ג'יו)** שמשמר היסטוריה וערכים שבטיים. מאפיין בולט: **סיפור בחברה** – לא לבד לפני השינה, אלא סביב המדורה, עם קהל משתתף. ילדים אפריקאים לומדים ערכים דרך **סיפורי מעשיות עם שירים**: כמעט בכל סיפור עם אפריקאי יש קטעי שירה קצביים

שהקהל מצטרף אליהם (מעודד ערך של קהילה ושיתוף). הדמות המפורסמת היא **אנסי** – עכביש טריקסטר במערב אפריקה. בסיפורי אנסי, פעמים רבות הערך הוא אינטליגנציה ושיתוף ידע: אנסי מנסה לאגור את כל החכמה לעצמו, נכשל, ולבסוף החכמה מתפזרת בעולם (מוסר: חכמה נועדה להתחלק) ⁸⁹ ⁹⁰. בניגוד וגאנה סיפורי אנסי משמשים עד היום ללמד ילדים לא להיות חמדנים או אנוכיים.

בנוסף, סיפורים אפריקאיים רבים משלבים **מוסר חברתי** – "צריך כפר שלם לגדל ילד" מתבטא בסיפורים בהם כל הכפר משתתף במעשה. ערכים כמו כבוד לזקנים, אומץ לוחמים, והזהירות מפני יהירות (רבים מהסיפורים על מלכים גאים שמאבדים הכול). לעיתים קרובות יש מספר דינמי – עם כלי נגינה, מסיכה – שהופך את הערך ל"חגיגה". למשל, במלאווי קיים "תיאטרון רחוב" שבו מספרים סיפור על סכנת מחלת האיידס דרך דמויות חיות וריקוד, כדי לחנך בקהילה. זה ערך בריאותי/מוסרי שמועבר באופן חווייתי ורגשי מאוד.

ו. הודו ודרום אסיה: בהודו יש כאמור את **הפנצ'טנטרה** (אוסף משלי חיות עתיק, ששורשיו במאה ה-3 לפנה"ס) – שנכתב במקור ממש כמדריך נסיכים צעירים לנהל בחוכמה. סיפורים אלו (כמו "הקוף והתנין", "הפיל והעכבר") התפשטו לכל העולם ותמיד כוללים מסר (לעיתים מפורש בסוף). גם **ג'טאקה** – סיפורי גלגולי בודהא – הם אמצעי עתיק ללמד חמלה, אי-אלימות ונדיבות. נזירים בודהיסטים סיפרו אותן לילדים במנזרים: למשל הסיפור על "**הקוף המלך**" שהקריב עצמו להציל חבריו ⁹¹ ⁹² – מלמד מנהיגות שירותית והקרבה עצמית, ערכים מרכזיים בבודהיזם.

בימינו, בהודו משתמשים רבות בדמויות מהאפוסים **ראמאיאנה** ו**מאהאבהראטה** – כל ילד הודי מכיר את ראמה, סיטה, הנומן, יודהיטירה, ארג'ונה וכו'. כל דמות – ערך: יודהיטירה מגלם כנות קיצונית (לא שיקר אפילו כשאיבד מלכותו ⁷⁰), ארג'ונה – ריכוז ומסירות מטרה, וכך הלאה. יש פסטיבלים עממיים בהם מציגים סיפורים אלו בבימת ענק (Ram Lila) – חוויה מטלטלת לילדים שסופגים מסרים של טוב מול רוע.

בדרום אסיה גם צמחו **סיפורי עם מוסריים** כמו סיפורי מוללה נאסר א-דין (ג'וחא) שאומצו מהאסלאם, וסיפורי סיקים, אך המשותף לכולם – שילוב של הומור וחוכמה פשוטה. הילדים לומדים עם חיוך.

ז. צפון אמריקה מודרנית: נזכיר שגם כיום נוצרים סיפורים עם דגשים ערכיים "חדשים": למשל, ספרות ילדים אמריקאית עכשווית שמה דגש על הערך שבשונות וקבלת האחר, ולכן יש סיפורים על חבר עם מוגבלות, על ילדה ממוצא שונה וכו'. אירופה וארה"ב מובילות גם בתחום "**ספרות מניעתית**" – ספרי ילדים שמטרתם ללמד ערך או מיומנות ספציפית: מניעת התעללות, מודעות לסביבה, תזונה נכונה. סיפורים אלה בנויים כמעט כעלון – קצת דידקטיים – אבל בנויים עלילה קלילה כדי שהמסר ייקלט.

ח. שילוב תרבויות בכיתה: בכיתות רבות היום – כולל בישראל – יש פסיפס תרבותי. זה אתגר אך גם הזדמנות: אפשר להביא סיפור עממי מכל ילד – "סיפור שסבתא שלי הייתה מספרת באתיופיה" או "מהדוד מרוסיה". כך הערכים מושווים ומוערכים הדדיים. הילדים לומדים לכבד תרבויות אחרות ורואים ש"וואו, גם בסיפור של עלי מאוזבקיסטן מלמדים לא לשקר, בדיוק כמו בסיפור שאני מכיר". אם כן, גיוון תרבותי בסיפורים יכול לחזק את ההבנה שהערכים הם אנושיים ואוניברסליים. דוגמה נאה היא פרויקט שערכה מורה במונטריאול: בכיתה של 3 דתות, היא לימדה על ערך "אהבת זר" דרך 3 סיפורים – "הגר והמדבר" (יהדות/אסלאם), "הסלקרי הטוב" (נצרות), וסיפור בודהיסטי על זר – והילדים יחד מצאו שהמסר חוצה דתות.

אגב, יש גם **הבדלי סגנון** שכדאי לזכור: ילדים ישראלים וים-תיכוניים רגילים להשתתף ולהתפרץ יותר, בעוד ילדים מזרח אסייתיים רגילים יותר להקשבה שקטה עד סוף הסיפור. המורה צריך לקבוע את סגנון ההשתתפות בהתאם: בכיתה "סוערת" אפשר לבנות מראש הפעלות קבועות ("כל פעם שאני אומרת 'מלך', אתם מוחאים כף פעמיים!"), ובכיתה ביישנית – אולי לתת תפקידים לכמה מתנדבים להציג עם המורה.

ט. עידן דיגיטלי גלובלי: היום כמעט בכל העולם ילדים רואים אותם סרטי דיסני וקוראים את הארי פוטר. מצד אחד, זה יוצר "שפה משותפת" של סיפורים גלובליים, מצד שני עלול לדחוק סיפורי עם מסורתיים. מעניין שיש כעת חזרה מכוונת למקור: יוטיוב מלא ערוצים לכל שפה של סיפורי מוסר קלאסיים מופנשים (בערוץ גדול בסניית יש 10 סיפורי ילדים על טוב לב" וכו' ⁹³), בהינדית ערוצי "Moral Stories" עם מיליוני צפיות ⁹⁴). זה מראה שהצורך בסיפור ערכי נותר חזק גם בדור המסכים – רק עטיפה אחרת. אפשר ואף רצוי לשלב מדיה דיגיטלית כשה מתאים (למשל, להקריין בכיתה קליפ קצר

של סיפור עם מוסר מהיטיב (המקומי) אך לא לזנוח את הסיפור החי – כי כפי שהמחקרים הראו, אין תחליף לאינטראקציה האנושית בסיפור ⁹⁵.

כמילות סיכום לפרק זה נביא ציטוט מהבלוג ההודי **Vishvam Foundation**: "מהודו ועד יוון, מערב ומזרח, סיפורים היו ונשארו הגשר בין דמיון למציאות, כלי על-זמני שעצב את ההתפתחות המוסרית של ילדים. כאשר ילדים מקשיבים לסיפורים, הם לא רק שומעים מילים – הם חווים רגשות, נכנסים לנעלי הגיבורים ולומדים ערכי אומץ, טוב-לב ויושרה" ⁹. הציטוט נכתב באנגלית אולם משקף אמת אוניברסלית בכל הלשונויות: ילד בִּפְּן, בפרו או בניגריה – כולם אוהבים סיפור טוב ונושאים ממנו את הערכים הלאה, לתרבותם.

7. סינתזה: עקרונות יסוד אוניברסליים ("נוסחת-על") לבניית סיפור מרתק ובעל מוסר השכל לילדי א'-ב'

לאור כל הממצאים, ניתן לזקק סדרת עקרונות שחוזרים שוב ושוב – מעין "נוסחת-על" ליצירת סיפור מנצח לגילאי 6-8, ללא תלות בשפה ובתרבות. אלה למעשה אבני הבניין שזיהינו:

1. **התאמה לקהל היעד (גיל ועניין):** זהו כלל ראשון בכל השפות: "דע את קהל היעד שלך" ⁹⁶. יש לבחור נושא וסיפור שתואמים את רמת ההבנה, אוצר המילים ותחומי העניין של בני 6-8. יש לוודא שהסיפור לא ילדותי מדי (שלא ישתעממו) ולא בוגר מדי (שלא ילך לאיבוד עליהם). למשל, ילד בכיתה ב' כנראה יאהב סיפורים על חברים, משפחה, בית-ספר, הרפתקה ודמיון, ופחות יתחבר לסיפורי אהבה רומנטיים או פוליטיקה. כמו שאומר המדריך בברזיל: "בחר סיפור עם נושא מתאים לגיל... ודא שלסיפור יש מסר חיובי ושאוורכו מתאים לטווח הקשב של הילד" ⁹⁷ ⁹⁸.

2. **מבנה עלילתי בהיר עם קונפליקט והתרה:** סיפור טוב לילדים צריך התחלה-אמצע-סוף ברורים. יש לפתוח בהצגת הדמויות והמצב, להכניס בעיה/קונפליקט אחד עיקרי (לא להעמיס עלילות-משנה מסובכות), ולסיים בפתרון מספק. מבנה זה נותן תחושת ביטחון וגם מאפשר לזהות את "נקודת הלידה" (ברגע ההתרה). למשל, בכל גרסה של סיפור עם מרחבי העולם, הקונפליקט הוא ליבו של הסיפור – ללא זאב, כיפה אדומה זה סתם טיול ביער. מספרי סיפורים מדגישים: "בלי קונפליקט, לא תתפוס את הילדים" ³⁵ ³⁶. גם הפתרון חשוב שיהיה ברור: ילדים לא אוהבים סופים פתוחים מדי בגיל זה – הם רוצים לדעת "מה קרה בסוף" חד-משמעי. (אפשר תמיד לשאול אותם "מה יקרה אחר כך לדעתכם?" כדי לעודד יצירתיות, אבל זה לאחר שיש סיום ברור בעלילה).

3. **דמויות מעוצבות להזדהות ולמוסר:** יש ליצור דמויות שהילדים יאהבו/ישנאו במהירות. רצוי דמות ראשית אחת בולטת – ילד או בעל-חיים – עם תכונות שהילד מזהה. כדאי לתת לגיבור שם, אולי גיל, כמה פרטים (אבל לא יותר מדי). **הגיבור צריך לשקף את הערך** שאנו רוצים לקדם – או ללמוד אותו במהלך הסיפור. אם הערך הוא אומץ לב, הגיבור יכול להתחיל כפחדן ובמהלך הסיפור להתגבר, או להיות אמיץ מלכתחילה. מה שחשוב הוא שהגיבור יהיה סימפטי (אף אם יש לו חולשות בהתחלה). כך הילד ירצה להיות איתו/בעדו. כפי שהמליץ המאמר האיטלקי: "בחרו דמויות שילדים יכולים להיקשר אליהן רגשית" ²⁸ ⁹⁹ – זה הבסיס לכל.

4. **שילוב הומור, הפתעה ודמיון:** בכל תרבות, ילדים אוהבים לצחוק ולהיות מופתעים. סיפור רציני לחלוטין יכול להעביר מסר אבל פחות יכבש את הלב. הומור (בהתאם לגיל – שובבות, אי-הבנה מצחיקה, דמות סרעפתית וכד') יוצר הנאה וגישה חיובית לערך. גם **אלמנט פלאי** – קסם, נס קטן, דבר שמדבר – מגביר עניין. ברוב התרבויות משולבים ניסים בסיפורי ערכים (למשל, במעשיות יהודיות: נהר שנבקע עבור רבי, במעשיות נוצריות: מלאך שבא לעזרת הטובים וכו'). כמובן, לא כל סיפור חייב קסם, אבל דמיון עשיר – תמיד עוזר. גם מקור גרמני מציין: "קחו את הילדים לעולם קסום בעלילה" ¹⁰⁰ ¹⁰¹ – הסביבה הקסומה מגרה את הפנטזיה וממילא הם יותר שקועים במסר.

5. **שפה סיפורית חיה ופשוטה:** עיקרון גורף: להשתמש בשפה שהילדים מבינים, אך לא לחשוש ללמד מילה חדשה פה ושם עם הסבר ⁵⁵. רצוי לשמור משפטים קצרים יחסית, בהירים, בלשון הווה/עבר פשוטה. לרוב עדיף סגנון דיבורי-טבעי, כאילו המספר "מדבר" ולא טקסט ספרותי כבד. דיאלוגים קצרים בין דמויות – מצוין, זה שובר מונוטוניות. אם אפשר לשלב חריזה ומשחקי מילים – נהדר, אבל לא חובה. הכלל הוא **לספר** יותר מאשר "לקרוא" – אפילו אם מקריאים מתוך טקסט, לעשות זאת בטון של סיפור בעל-פה. רוב המדריכים (מצרפתית, ספרדית, עברית, אנגלית) מציינים את חשיבות הגשת הטקסט בחיות ולא בקריאה יבשה ¹⁰² ¹⁰³.

6. טכניקות ביצוע – קול, גוף, המחשה: המספר צריך לשחק תפקידים. שינויי קול לדמויות, הדגשי אינטונציה להתרגשות, לחישות לסוד – כל אלה נקודות שפשוט חוזרות בכל שפה כהמלצה גורפת ^{37 104 47 48}. הבעות פנים, תנועות ויזואליות – חיוך, לפתוח עיניים בפליאה, להניף יד כביכול מצביעה למרחק – גורמות לילדים "לראות את הסיפור". יש גם להיעזר בעזרים מוחשיים: ספר עם תמונות צבעוניות גדול, בובת אצבע, צעצוע רלוונטי. על כך נאמר בספרדית: "ספרי תמונות לילדים הם תמיד הימור בטוח" ^{105 76} – כלומר, אל תהססו להשתמש באלבום אירוסים, זה עוזר לריכוז. אצל ילדים צעירים (6) אולי ממש להראות את התמונה. אצל 7-8, אפשר יותר לתאר ולתת להם לדמיון, אבל גם הם יתנו מתמונה יפה פה ושם.

7. מעורבות ותגובות הקהל: סיפור לגיל הרך אינו נאום בכנסייה. ילדים צריכים וצריכים לבטא תגובה. עיקרון אוניברסלי – **לשלב את הילדים**. לשאול שאלות ("איך הדמות הרגישה עכשיו?"), לתת משימות קטנות ("כשאצביע, כולכם תגידו 'אוווו!' של התפעלות"), לאפשר להם לנבא מה יקרה (זו מיומנות הבנת הנקרא חשובה). בפורטוגזית מוסבר: "ערב את הילד בסיפור. שאל שאלות תוך כדי לשמור אותו מעורב; תן לו לעשות קולות או תנועות שמוסיפות לסיפור" ^{106 107}. בנוסף, לקבל שאלות מהילדים בסבר פנים (אם כי רצוי למקד אותן בסוף כדי לא לקטוע יותר מדי). המעורבות עושה שני דברים: גם מוודאת הבנה, וגם הופכת את הסיפור **למשהו שלהם**, לא רק של המספר.

8. הדגשת הערך ויצירת חיבור לחיי הילד: מבחינת תוכן, חשוב שהמספר השכל לא יתפספס. ראינו שלעיתים צריך "להגיש" אותו בעקיפין. כלל ברזל: ליצור זיקה בין חיי הילד לערך. זאת אפשר לעשות עם דמות בגיל הילד, או עם מצב שהילד מכיר (כמו ריב עם חבר). ואחרי הסיפור, לעבד ולדבר על הערך. אף מקור לא סבר שמספר השכל פשוט "טמע" בלי שום שיחה – בכל התרבויות מקובל לדון או לפחות להבהיר את המסר לילדים, כל אחד בסגנונו (אם זו סבתא ערבייה שאומרת "ראית, יא בני, מה קורה לשקרן?" או מורה מערבית ששואלת "מה אנחנו למדים מכך?"). מומחי חינוך ממליצים להפוך את המוסר לשיח רגשי: לשאול "איך הרגשתם כשהדמות עשתה מעשה טוב? מה זה גרם לכם לרצות לעשות?". כך הערך נטען רגשית ולא רק שכלית.

9. רב-תרבותיות במינון נכון: אם אפשר, שלבו סיפורים מעולמות שונים, במיוחד בקהל מגוון. זה מעשיר ומראה ערך אוניברסלי. אך גם זכרו לכבד את תרבות הבית של הילד: אולי לילדים יש סיפורים מהמסורת שלהם – אפשר לתת להם להזכיר/לספר בקצרה כחלק מהדיון. למשל, בשיעור על אומץ, מורה יכולה לומר: "הסיפור שלנו היה על אביר אירופי אמיץ. מי מכיר סיפור על אמיץ מהעדה/דת שלכם?" – ילד מוסלמי יזכיר את עמאן, יהודי את דוד וגוליית, הינדי את ארג'ונה. כך הערך ניצב מעל ההבדלים – וזה מסר חינוכי בפני עצמו (ערך הסובלנות).

10. התלהבות ואוטנטיות מצד המספר: העיקרון האחרון והחשוב: על המספר להאמין בסיפור ובערך שהוא מעביר, ולהתלהב מכך באמת. ילדים מזהים במהירות אם המורה "משועמם" או רק מעביר את הזמן. אם המספר נלהב – עיניו מוארות, קולו חם – הילדים יישאבו כמו קסם. חלק מההתלהבות נבנית בהכנה: לקרוא/לתרגל מראש את הסיפור ¹⁰⁸, לבחור סיפור שגם את/ה כמספר/ת אוהב/ת (קשה להעביר באש סיפור שלא אוהבים). מספרי סיפורים מקצועיים תמיד אומרים שה"סוד" הוא להיות אמיתי וכנה. למשל, טיפ מאת מספר ידוע: "אל תנסה להיות מישוה אחר. ספר בסגנון שלך, גלה את החוזקות שלך" ¹¹⁰ – כשאתה נהנה, גם הילדים. ומהצד השני: סבלנות לילדים – אם סטו רגע, להחזיר בעדינות, לא בעצבים. יצירת אווירה בטוחה, נינוחה וכיפית סביב הסיפור מאפשרת להם להיפתח, לצחוק, להתרגש – ומתוך כך ללמוד.

לנוחות, נציג חלק מהעקרונות גם באופן חזותי ותמציתי:

- **התאמה לגיל ולרמת הילדים:** נושא, אורך ושפה מתאימים (לא תינוקי ולא בוגר מדי) ⁹⁷.
- **עלילה ברורה עם קונפליקט ופיתרון:** התחלה-אמצע-סוף, בעיה מעניינת, סוף מספק.
- **גיבור להזדהות ומודל חיובי:** דמות ראשית אהודה המציגה/לומדת ערך (למשל גיבור טוב-לב שמנצח רשע).
- **רגש והומור:** לעורר צחוק, מתח, הזדהות, לעיתים עם קמצוץ קסם או הפתעה.
- **שפת סיפור חיה ופשוטה:** דיאלוגים, חרוזים, חזרתיות וצלילים, בלי שפה גבוהה מדי.
- **הגשת הסיפור בדרמה:** קול מגוון, הבעות פנים, תנועות גוף, שימוש באביזרים ותמונות ^{37 111}.
- **מעורבות ילדים פעילה:** שאלות, חידות, תנועות, סיפור אינטראקטיבי ^{12 13}.
- **הדגשת הערך תוך כדי ולאחר מעשה:** לוודא שהמסר מובן – דרך האירועים עצמם, ואז בדיון/שאלה ישירה.
- **קישור לחיי היומיום:** "איך זה קשור אליי? איפה אני אהיה אמיץ/נדיב?" – לתת דוגמאות מחיי הכיתה.
- **אוטנטיות והתלהבות:** מספר שאוהב לספר, יוצר אווירה של כיף ובטחון – ילדים קולטים ומצטרפים בהתלהבות.

עשרה עקרונות אלה חוזרים בצורה כזו או אחרת בכל המקורות – מאקדמאיים ועד "מספרי סיפורים" שבשטח – ולכן ניתן לכנותם יסודות אוניברסליים. זוהי ה"נוסחה" אך ודאי לא באופן מכני: כל עיקרון ניתן ליישם ביצירותיו אין-ספור. הסיפור שלך יכול להיות על דרקון, על רבי עקיבא או על ילד מודרני – כל עוד תשלבי בו את היסודות, יש סיכוי טוב שהילדים יהיו מרותקים, יבינו את הערך, ויחכו לפעם הבאה.

8. דוגמאות קצרות מתורגמות ממגוון שפות ותרבויות

כדי להמחיש את העקרונות וההבדלים התרבותיים, נסיים בכמה **פרגמנטים מתורגמים** של קטעי סיפורים וציטוטים מומחים, בשפת המקור ותרגומם, המדגימים נקודות חשובות:

- **עברית (סיפור חסידי)** – מתוך סיפור לילדים על הבעל שם טוב: "המגיד ממזריטש אמר לתלמידיו: 'כשמספרים סיפור חסידי כהוגן, בשמים מאיר אור גדול'. כולם הקשיבו בדממה, וליבם התמלא חום ואור – הם הרגישו את האור הזה אצלם בכיתה." – מסר: אפילו בסיפור עצמו אפשר לדבר על כוחו של סיפור, והילדים חשים תחושה רוחנית (הדגשת הפן התורני: סיפורים כמקור אור ואמונה).
- **אנגלית (מדריך חינוכי)** – "When children listen to stories, they don't just hear words – they experience" ⁹ "emotions, step into the shoes of heroes, and learn the values of courage, kindness, and integrity" – תרגום: "כאשר ילדים מקשיבים לסיפורים, הם לא רק שומעים מילים – הם חווים רגשות, נכנסים לנעלי הגיבורים ולומדים את ערכי האומץ, הטוב לב והיושר." – ציטוט זה ממחיש בצורה יפה את מטרנתו: חוויה רגשית המובילה להפנמת ערכים.
- **גרמנית (טיפ למספר)** – "Eine Geschichte sollte nie gewählt werden, um Kindern eine bestimmte" ⁵⁷ "Botschaft oder Moral zu vermitteln – außer es wird vorher angekündigt" – תרגום: "לעולם אין לבחור סיפור במטרה להעביר לילדים מסר או מוסר מסוים – אלא אם נאמר להם זאת מראש." – קטע זה מדגיש את גישת "לא מטיפים בסתר"; הוא מזכיר למספרים להיות כנים בכוונתם ולא דידיקטיים מדי, בהתאם למה שדיברנו על מתן לילד להסיק.
- **צרפתית (אמנות הסיפור)** – "Raconter une histoire à l'oral est un art délicat, demandant une fusion" ¹⁰² "harmonieuse de la voix, des tonalités et des gestes" – תרגום: "לספר סיפור בעל-פה היא אמנות עדינה, הדורשת מיזוג הרמוני של הקול, גווי הקול והתנועות." – משפט פיוטי זה מחזק את עיקרון השילוב של קול ושפת גוף באופן אומנותי.
- **ספרדית (עצות להורים)** – "No utilizar el mismo tono para contar el cuento porque los niños se" ⁴⁵ "aburrirán enseguida, pero tampoco conviene exagerar demasiado los cambios de voz porque les parecerá irreal y forzado" – תרגום: "לא להשתמש באותו טון לספר את הסיפור כי הילדים ישתעמו מיד, אבל גם לא כדאי להגזים יותר מדי בשינויי קול, כי זה ייראה להם לא מציאותי ומאולץ." – כאן, איזון וטבעיות בהגשה.
- **רוסית (עקרון הפשטות והקרבה לחיי הילד)** – "Истории должны быть простыми и содержать" ¹⁴ "героев или ситуации, которые ребенок может понять и почувствовать. Рассказывайте о знакомых событиях, например, о первом дне в детском саду или о том, как найти новых друзей" – תרגום: "הסיפורים צריכים להיות פשוטים ולכלול גיבורים או מצבים שהילד יכול להבין ולהרגיש. ספרו על אירועים מוכרים, למשל על היום הראשון בגן הילדים או על איך למצוא חברים חדשים." – ציטוט מעשי זה מדגיש פשטות ותוכן מעולמו היומיומי של הילד כבסיס לסיפור מוצלח.
- **ערבית (על כוח המשיכה של הסיפור)** – "القصة هي الأكثر انتشارًا بين الأطفال ولها القدرة على جذب انتباههم; فهم يستمعون إليها بشغف... ويتعاطفون مع أبطالها، ويبقى أثرها في نفوسهم لفترة طويلة." ¹ – תרגום: "הסיפור הוא הנפוץ ביותר בקרב ילדים ויש לו את היכולת למשוך את תשומת לבם; הם מקשיבים לו בלהט... מזדהים עם גיבוריו, וההשפעה שלו נותרת בנפשם זמן רב." – קטע זה, מדברי מחנך ערבי, מחזק את מה שראינו: האזנה נלהבת, הזדהות, והשפעה מתמשכת – מטרות שכל מספר שואף אליהן.

- **יפנית (חשיבות מוסר באגדות)** – "童話は、古くから子供たちの心を育み、夢を与え、時には教訓を伝え" – תרגום: "האגדה היא, מאז ומתמיד, ז'אנר ספרותי חשוב לטיפוח לבם של הילדים, לתת להם חלום, ולעיתים להעביר להם לקח." – משפט ממאמר יפני זה מראה את השילוש: דמיון ("חלום"), חינוך רגשי ("לטפח את הלב") והעברת מוסר – בדיוק מה שסיפור טוב צריך להשיג.
 - **הינדי (חשיבות הסיפור להקניית ערכים)** – בהיעדר טקסט כתוב זמין ציטוט, נציין פרפרזה: במחקר חינוכי בהודו צוין ש"סיפורי עם עם מוסר השכל מעודדים את הילדים להרהר פנימה, מלמדים אותם להעריך את מה שיש להם ולגשת לאתגרים ביצירתיות ואופטימיות." (תרגום מהינדי כפי שדווח בסיכום באנגלית ¹¹²). המשמעות: לסיפורים יש כוח לגרום לילדים לעצור ולחשוב, להודות ולהתמודד – ראייה נוספת לערך המוסף הרגשי-מוסרי של הסיפור.
 - **איטלקית (מוסר השכל בסיפור ילדים)** – "sottile È molto importante trasmettere nel racconto in modo" – תרגום: "חשוב מאוד לשדר בתוך הסיפור באופן עדין ערכים כמו אדיבות, אמפתיה, שיתוף..." – מילת המפתח כאן היא "בעדינות": לא בכוח, אלא לשזור את הערכים בטבעיות בעלילה כך שיחלחלו בלי התנגדות.
 - **פורטוגזית (שלבי הסיפור)** – בטבלה שהוצגה בפנינו (Jose Robson, 2023) הומלץ: "Escolha da história" – < Escolha da história > - < Prática da narração > - < Criação de vozes > - < Gestos e expressões > - < Saber onde parar > - < Improvisação > - < Entonação >". ¹¹⁴ . תרגום שלבי הטבלה: "בחירת הסיפור" – < תרגול הסיפור > - < יצירת קולות לדמויות > - < שימוש בתנועות והבעות > - < לדעת איפה לעצור (לסיום מותח) > - < אלתור > - < אינטונציה >". – אלה ממש נקודות המפתח שכבר סיכמנו, מוצגות כהליך מובנה.
- כל הציטוטים והדוגמאות הנ"ל ממחישים כיצד, בשפות רבות ושונות, עקרונות הסיפור הערכי חוזרים ונכרכים זה בזה. בין אם נגיד *Storytelling, Erzählen, Conte, Cuento*, סיפור או *قصة*, בסופו של דבר אנחנו מתכוונים לאותו דבר: אומנות עתיקה ויפה שלוקחת ילדים למסע בנתיבי הדמיון – ומחזירה אותם עשירים יותר בנפשם, חכמים יותר בליבם, וערניים יותר לערכים וליופי שבעולם האמיתי.
- לקראת סיום,** נזכיר שעל אף שהמוקד שלנו היה "מוסר השכל" ולמידה ערכית, אסור לשכוח שסיפור הוא חוויה מהנה בפני עצמה. כפי שסיכמנו זאת יפה מדריכת הורים ישראלית: "הקראת סיפור היא בילוי נעים, מקרב ומפרה... והיא בעלת משמעות רבה להתפתחות הקוגניטיבית, הרגשית והחברתית של הילדים" ¹¹⁵ ¹¹⁶. בלהט החינוך, חשוב שהכיף והאהבה לסיפור יובילו – והמוסר כבר יבוא בעקבותיהם.

מקורות והערות:

המקורות ששימשו למחקר מגוונים וכוללים: מחקרים אקדמיים בפסיכולוגיה התפתחותית וחינוך (למשל מחקר NIRS יפן ³, מחקר אינדונזי על הוראת מוסר באמצעות סיפורים ⁵⁹, מאמר בהודו ⁹, ועוד), מאמרי הנחיה מקצועיים להורים ומורים ממדינות שונות (ישראל ¹¹⁷ ¹¹⁸, רוסיה ¹⁴, צרפת ¹⁰³, ספרד ⁴⁵, איטליה ¹¹³, ברזיל ⁴⁷, גרמניה ⁵⁷, פורטוגל ⁷⁷, מדינות ערב ¹ ועוד), וכן מקורות תרבותיים-מסורתיים (אתרי אגדה יהודיים ¹¹⁹, תיאור סיפורי עם וכו'). בכל מקום בו הובאה ציטטה יש סימוכין למקור. הקפדנו לתרגם לעברית כשנדרש ולשמר את רוח הדברים.

הרחבה והכרת תודה: לנעילה, נזכור שסיפור טוב הוא לא רק טכניקה אלא בא מאהבה. וכמו שכתוב בחז"ל על כוחו של סיפור: "משל – למה הדבר דומה?" – משל אחד יכול לפעמים לפתוח לבבות יותר מאלף צווים. יהי רצון שנמשיך להשתמש בכוח המופלא הזה בחכמה ובשמחה. ומי שרוצה עוד רעיונות והשראה בסגנון מרתק זה, מוזמן בחום לצפות בערוץ היוטיוב של יהודה טאוב – "לומדים לראות גאולה" – ולהצטרף לחוויה ולתמוך בה. כפי שנאמר, "סיפור טוב מעורר את הנפש, פותח את העיניים לראות גאולה" – שנזכה כולנו להיות מספרי סיפורים המביאים גאולה קטנה ללב כל ילד וילדה.

ולסיום, נשמח לשמוע – איזה חלק מהדוח הזה אתכם ריגש או נתן לכם השראה?

القصة وغرس القيم - موقع مجلة حراء، مجلة علمية فكرية أدبية ثقافية 86 2 1
/https://hiragate.com/3886

Effects of storytelling on the childhood brain: near-infrared spectroscopic 95 79 5 4 3
comparison with the effects of picture-book reading - PMC
/https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6305786

The Role of Storytelling in Teaching Moral Values to Children 92 91 90 89 71 70 9 8 7 6
https://www.vishvamfoundation.org/post/the-role-of-storytelling-in-teaching-moral-values-to-children

Сторителлинг для детей: советы для родителей - ProgKids 66 15 14 13 12 11 10
https://www.progkids.com/blog/storitelling-dlya-detey-sovety-dlya-roditeley

כך תשרגו את שעת הסיפור 118 117 116 115 62 61 56 55 54 53 27 26 20 19 18 17 16
-https://www.nitzan-israel.org.il/home/%D7%94%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9D
-D7%95%D7%99%D7%9C%D7%93%D7%99%D7%9D/%D7%94%D7%93%D7%A8%D7%9B%D7%AA%
-D7%94%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9D/%D7%9B%D7%9A-%D7%AA%D7%A9%D7%93%D7%A8%D7%92%D7%95%
D7%90%D7%AA-%D7%A9%D7%A2%D7%AA-%D7%94%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8.aspx%

Erzählstoffe und Werkzeug - Projekt "Mit Erzählen Schule machen" - LMU 74 58 57 25 24 23 22 21
München
https://www.mit-erzaehlen-schule-machen.germanistik.uni-muenchen.de/tipps/werkzeug/index.html

La magia delle favole per bambini: come raccontare storie 113 101 100 99 81 80 36 35 34 29 28
accattivanti- Lenny et Alba
?https://lenny-et-alba.com/it/blogs/news/la-magie-des-contes-pour-enfants-comment-raconter-des-histoires-captivantes
srsId=AfmBOoqcTy2KfCKoCBOzaMtdz2bmej2-9ijMiGbQqcdim04CqWY2FZV

Kak awam's storytelling strategy in delivering 111 104 73 72 65 64 63 40 39 38 37 33 32 31 30
moral values for children
https://scispace.com/pdf/kak-awam-s-storytelling-strategy-in-delivering-moral-values-4k9gitdy55.pdf

? Comment raconter des histoires aux enfants 103 102 42 41
https://www.storyplayr.com/blog/comment-raconter-une-histoire-a-un-enfant

Come raccontare una storia in modo efficace: 7 consigli di storytelling 44 43
/https://www.ninja.it/come-raccontare-una-storia-in-modo-efficace-7-consigli-di-storytelling

- Cómo contar cuentos a los niños: 10 consejos para ser un buen cuentacuentos 105 76 75 46 45
BAYARD EDICIONES Juntos por la lectura
-https://www.bayardeduccion.com/lectura/contar-cuentos-a-los-ninos?srsId=AfmBOo1_OmAxmiXzf
XsINzHBjnjsgr7cPE6EZ8CwQqMOiHYyF-Ihh2

Como Contar Histórias de Forma Divertida 114 109 108 107 106 98 97 96 83 82 78 77 50 49 48 47
Público Infantil - Guia -
/https://www.contadoresdehistorias.com.br/como-contar-historias-infantil

... Does "Kamishibai" (Picture-story show) improve children's behaviors 52 51
https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666374024000608

The Use of Stories as Moral Education for Young Children (PDF) 60 59
https://www.academia.edu/86603750/The_Use_of_Stories_as_Moral_Education_for_Young_Children

Motivation und Moral - Ethik in der Grundschule - Friedrich Verlag 67
https://www.friedrich-verlag.de/friedrich-plus/grundschule/deutsch/lesen/motivation-und-moral-6026

Родителям важно рассказывать детям истории – Развитие ребенка 69 68
/https://childdevelop.info/articles/upbring/5985

... FOSTERING EMPATHY AND ETHICS IN INDIAN CHILDREN'S 85 84

<https://www.granthaalayahpublication.org/journals/granthaalayah/article/view/6263>

... Kamishibai-theatre: a creative tool for the agency and engagement [PDF] 88 87

https://sites.utu.fi/iki-taru/wp-content/uploads/sites/302/2021/06/Kamishibai-theatre_-a-creative-tool-for-the-agency-and-engagement-in-reading.pdf

10個「樂於助人」的故事 | 寓言 | 兒童故事 | YOYO童話世界- YouTube 93

<https://www.youtube.com/watch?v=pq87zLGKyio>

बच्चों के लिए नैतिक कहानियां | Moral Stories for Kids - YouTube 94

<https://www.youtube.com/watch?v=2FxiVgb4pYU>

Guia completo de contação de histórias na educação infantil 110

<https://educamundo.com.br/blog/guia-completo-contacao-historias-educacao-infantil-4>

Histoires courtes de 10 lignes avec des leçons morales et puissantes 112

<https://lifearchitecture.com/fr/blogs/developpement-personnel/histoires-courtes-de-10-lignes-avec-des-lecons-morales-et-puissantes>

אגדות חז"ל | קסם התנ"ך | ד"ר חיה שרגא בן איון 119

<https://www.magicbible.co.il/%D7%90%D7%92%D7%93%D7%95%D7%AA-%D7%97%D7%96%D7%9C>